

L ▶ COELII LACTANTII FIRMIANI
 DIVINARVM INSTITVTIONVM ADVERSVS
 GENTEIS, LIBER QVARTVS, IN QVO
 DOCETVR QVAE RELIGIO, ET
 QVAE SAPIENTIA VE-
 RA SIT.

Quomodo unius seculi error in omnem sit transfusus aetatem, & orbem occupauerit: & Graecia post gloriam septem sapientū studio perquirendae ueritatis exarserit, & studiosi eius se maluerint philosophos, quā sapientes appellari. Cap. I

O GITANTI mihi, & cum animo meo saepe reputāti, priorem illum generis humani statum: & mirum pariter & indignum uideri solet, quod unius seculi stultitia religiones uarias suscipientis, deosq; multos esse credentis, in tantā subito ignorantiam sui uentum est, ut ablata ex oculis ueritate, neque religio ueri dei, neque humanitatis ratio teneretur, hominibus non in caelo summū bonum quaerentibus, sed in terra. Quam ob causam profecto seculorum ueterum mutata felicitas est. Coeperunt enim relicto parente & constitutore omnium deo, insensibilia digitorum suorum signamenta uenerari. Quae prauitas quid fecerit, quid malorum attulerit, res ipsa declarat: Auerfa nanque à summo bono, quod ideo beatum et sempiternum est, quia uideri, tangi, comprehendī non potest, & à uirtutibus ei bono congruentibus, quae sunt aequae immortales, ad hos corruptos & fragiles deos lapsi, & studentes ijs rebus, quibus solum corpus ornatur, alitur, delectatur, mortem sibi perpetuam cum dijs & cum bonis corporalibus quaesierunt: quia morti corpus omne subiectum est. Insecuta est igitur huiusmodi religionis iniustitia & impietas, sicuti fuerat necesse. Desierunt enim uultus suos in caelum tollere: sed deorsum mentes hominum depressae, terrenis ut religioibus, sic etiam bonis inhærebant. Secutum est dissidium generis humani, & fraus, & nefas omne: quia spretis sempiternis atque incorruptis bonis, quae sola debent ab homine concupisci, temporalia & breuia maluerunt: maiorēq; ad malum hominibus fides fuit, qui prauum recto, quia praesentius fuerat, praetulerunt. Sic humanam uitam prioribus seculis in clarissima luce uersatam, caligo & tenebrae comprehenderunt. Et quod huic prauitati congruens erat, postquam sapientia sublata est, tum demum sibi homines sapientum nomen uen dicare coeperunt. Tum autem nemo sapiens uocabatur, quum omnes erant. Vt namq; nomen illud publicum aliquando, quamuis ad paucos reductum, tum uim suam retineret: possent enim fortasse pauci illi uel ingenio, uel autoritate, uel assiduis hortamentis liberare populū uitij & erroribus: sed adeo in totum sapientia ceciderat, ut ex ipsa nominis arrogantia, nullum eorum qui uocarentur, apparuerit fuisse sapientem. Et tamen priusquam haec philosophia quae dicitur, esset inuenta, septem fuisse traduntur primi omnium: qui quia de rebus naturalibus quaerere ac disputare sunt ausi, sapientes haberi, appellariq; meruerunt. O miserū calamitosumq; seculum, quo per orbem totum septem soli fuerunt, qui hominum uocabulo cierentur. Nemo enim potest iure dici homo, nisi qui sapiens est. Sed si ceteri omnes praeter ipsos stulti fuerūt, ne illi quidem sapientes: quia nemo sapiens esse uerē, iudicio stultorum potest. Adeo ab his abfuit sapientia, ut ne postea quidem in crescente doctrina, & multis magnisq; ingenijs in idipsum semper intentis, nō

c potuerit perspici ueritas, & comprehendi. Nam post illorum septem sapientum gloriam incredibile est, quanto studio inquirendæ ueritatis Græcia omnis exarsit. Ac primum nomen ipsum sapientiæ arrogans putauerunt: sed non sapientes, sed studiosos sapientiæ uocauerunt. Quo facto, & illos qui temere sapientum sibi nomen ascuerant, erroris stultitiæq; damnauerunt, & se quoque ipsos ignorantia, quam quidem non diffitebantur. Nam ubicunq; rerum natura ingenijs eorum quasi manus opposuerat, ne rationem possent aliquam reddere, testificari solebant nihil se scire, nihil cernere. Vnde multo sapientiores inueniuntur, qui se aliqua ex parte uiderunt, quam illi qui sapere crediderant.

Quod ibi quærenda est sapientia, ubi gentibus est stultitiæ titulus: & quare Pythagoras & Plato literarum perscrutatores, non accesserunt ad Iudæos. Cap. II

Vare si neq; illi suere sapiētes, qui sunt appellati, neq; posteriores, qui non dubitauerunt insipientiam confiteri: quid superest, nisi ut alibi sit quærenda sapientia, quando non est, ubi quærebatur, inuenta. Quid autem putemus fuisse causæ, cur tot ingenijs, totq; temporibus summo studio & labore quæsitæ non reperiret, nisi quod eam philosophi extra fines suos quæsierunt. Qui quoniam peragratis & exploratis omnibus, nusquam ullam sapientiam comprehenderunt: & alicubi esse illam necesse est: apparet illic potissimum esse quærendam, ubi stultitiæ titulus apparet: cuius uelamento deus, ne arcanum sui diuini operis in propatulo esset, thesaurum sapientiæ & ueritatis abscondit. Vnde equidem solemus mirari, quod quū Pythagoras, & postea Plato, amore indagandæ ueritatis accensi, ad Aegyptios, & Magos, & Persas usq; penetrassent, ut earū gentium ritus & sacra cognoscerent (suspiciabantur enim sapientiam in religione uersari) & ad Iudæos tamen non accesserunt, penes quos tunc solos erat, & quō facilius ire potuissent. Sed auersos esse arbitror diuina prouidentia, ne scire possent ueritatem: quia nondū fas erat alienigenis hominibus religionem dei ueri, iustitiamq; cognoscere. Statuerat enim deus appropinquatē ultimo tempore, ducem magnū cœlitus mittere: qui eam perfido ingratoq; populo ablatam, exteris gentibus reuelaret. Qua de re in hoc libro aggrediar disputare, si prius ostendero sapientiam cum religione sic cohærere, ut diuelli utrunq; non possit.

Quod sapientia & religio inseparabiliter cohærent: & quod necesse est eosdem non diuersos esse secretarios sapientiæ & numinis sacerdotes: Et quare contra naturā sit colere plures deos: Et quomodo necessitate nature oportet dominū esse unū unicuiq; sic & patrem unum. Cap. III

Eorum igitur cultus in priore libro docui non habuisse sapientiam ullo modo: quia diuinū animal hominem terrenis, fragilibusq; subternit. Sed quia nihil ibi differitur, quod proficiat ad mores excolendos, uitamq; formandā, nec habet inquisitionem aliquam ueritatis, sed tantummodo ritum colendi: qui non officio mentis, sed ministerio corporis constat. Et ideo non est illa uera religio iudicanda: quia nullis iustitiæ uirtutisq; præceptis erudit, efficitq; meliores. Itaq; philosophia, quia in illis religionem, id est summam pietatem non habet, non est uera sapientia. Nam si diuinitas, quæ gubernat hunc mundū, incredibili beneficio genus hominū sustentat, & quasi paterna indulgentia fouet, uult profecto gratiā sibi referri, & honorē dari. Nec constare homini ratio pietatis potest, si cœlestibus beneficijs extiterit ingratus, quod non est utiq; sapientis. Quoniā igitur (ut dixi) philosophia & religio deorū disiuncta sunt, & longe discreta: siquidē alij sunt professores sapientiæ, per quos utiq; ad deos non adiatur: alij religionis antistites, per quos sapere non discitur: apparet nec illam esse ueram

Pythagoras et Plato in Aegyptum profecti.

D

Philosophia cum religione non potest esse coniuncta.

ueram

A ueram sapientiam, nec hanc religionē. Idcirco nec philosophia potuit ueritatem comprehendere, nec religio deorū rationem sui, qua caret, reddere. Vbi autem sapientia cum religione inseparabili nexu cohæret, utrunq; uerum esse necesse est: quia & in colendo sapere debemus, id est scire quid nobis, & quomodo sit colendum: & in sapiendo colere, id est, re & actu quod scierimus, implere. Vbi ergo sapientia cum religione coniungitur: Ibi scilicet, ubi deus colitur unus, ubi uita, & actus omnis ad unum caput, & ad unam summā refertur. Deniq; iidem sunt doctores sapientiæ, qui & dei sacerdotes. Nec tamen moueat quenquam: quia sæpe factum est, & fieri potest, ut philosophus aliquis deorum suscipiat sacerdotium: quod quū sit, non tamen coniungitur philosophia cum religione: sed & philosophia inter sacra cessabit, & religio, quando philosophia tractabit. Illa enim religio muta est, non tantū quia mutorū est, sed quia ritus eius in manu, & in digitis eius est, & nō in corde, aut lingua, sicut nostra quæ uera est. Idcirco & in sapientia religio, & in religione sapientia est. Ergo nō potest segregari: quia sapere nihil aliud est, nisi deum uerū iustis ac pijs cultibus honorare. Multorum autē deorum cultus non esse secundum naturam, etiam hoc argumento colligi potest & cōprehendi. Omnem deum, qui ab homine colitur, necesse est inter solennes ritus & precationes patrem nuncupari, non tantū honoris gratia, sed & rationis: & quod antiquior est homine, & quod uitam, salutē, uictūq; præstat, ut pater. Itaq; & Iupiter à precantibus pater uocatur: & Saturnus, & Ianus, & Liber, & cæteri deinceps: quod Lucilius in deorum concilio irridet:

Ut nemo sit nostrūm, quā aut pater optimus diuūm:

Aut Neptunus pater, Liber, Saturnus pater, Mars,

B Ianus, Quirinus pater nomen dicatur ad unum.

Quod si natura nō patitur, ut sint unius hominis plures patres (ex uno enim pro creatur) ergo deos etiā multos colere cōtra naturā est, contraq; pietatē. Vnus ergo colendus est, qui potest uerus pater nominari. Idem etiam dominus sit necesse est: quia sicut potest indulgere, ita etiam coërcere. Pater ideo appellandus est, quia nobis multa & magna largitur. Dominus ideo, quia castigandi & puniendi habet maximā potestatem. Dominū uero eundem esse, qui sit pater, etiam iuris ciuilis ratio demōstrat. Quis enim poterit filios educare, nisi habeat in eos dominij potestatem: Nec immeritō paterfamiliās dicitur, licet tantū filios habeat: uidelicet nomen patris cōplectitur etiam seruos, quia familiam sequitur: & nomen familie cōplectitur etiam filios, quia pater antecedit: unde apparet eundem ipsum & patrem seruorū, & dominum filiorū. Deniq; & filius manumittitur tanquā seruus, & seruus liberatus patroni nomen accipit tanquā filius. Quod si propterea paterfamiliās nominatur, ut appareat eum duplici potestate præditū: quia & indulgere debet, quia pater est: et coërcere, quia dominus: ergo idem seruus est, qui & filius, & idem dominus qui & pater. Sicut igitur naturæ necessitate non potest esse nisi unus pater, ita nec dominus nisi unus. Quid enim faciat seruus, si multi domini diuersa imperauerint? Ergo contra rationē, contraq; naturā sunt religiones multorum deorū. Siquidē nec patres multi possunt esse, nec domini: deos autē, & patres & dominos nuncupari necesse est. Teneri ergo ueritas nō potest, ubi homo idem multis patribus dominisq; subiectus est, ubi animus in multa dispersus, huc atq; illuc diuagatur. Nec habere ullam firmitatē religio potest, quando certo & stabili domicilio caret. Cultus ergo deorū ueri esse non possunt. Eodem modo, quo matrimonium dici non potest, ubi mulier uiros multos habet, sed hæc aut meretrix, aut adultera nominabitur: à qua enim pudor, castitas, fides abest, uirtute careat

Paterfamiliās.

c. necesse est. Sic & religio deorum impudica est, & incerta: quia fide caret: quia ho-
nos ille instabilis & incertus, caput atq; originem non habet.

Quod sapientia spectat ad filios, religio ad seruos, & utriusq; fons deus unus, solus, & uerus, qui
ingratum abdicat filium, & fugitiuum punit seruum. Cap. IIII

Vibus rebus apparet quam inter se cōiuncta sint sapientia & religio: Sapientia spectat ad filios, quæ exigit amorem: Religio ad seruos, quæ quidem exigit timorem. Nam sicut illi patrem diligere debent & honorare, sic hi dominum colere & uereri. Deus autē qui unus est, quoniam niam utranq; personā sustinet, & patris, & domini: & amare eum debemus, quia filij sumus: & timere, quia serui. Non potest igitur nec religio à sapientia separari, nec sapientia à religione secerni: quia idem deus est, qui & diligi, & intelligi debet, quod est sapientia: & honorari, quod est religionis. Sed sapientia præcedit, religio sequitur: quia prius est deum scire, cōsequens colere. Itaq; in duobus nominibus una uis est, quāuis diuersa esse uideatur. Alterū enim positum est in sensu, alterum in actu: sed tamen similia sunt duobus riuus uno fonte manantibus. Fons autē sapientia & religionis deus est: à quo hi duo riuus si aberrauerint, arefcant necesse est: quem qui nesciunt, nec sapientes esse possunt, nec religiosi. Sic sit, ut philosophi, & qui deos colunt, similes sint aut filijs abdicatis, aut seruis fugitiuis: quia neq; illi patrem quærunt, neq; hi dominū: & sicut abdicati hæreditatem patris non assequuntur, & fugitiui impunitatem, ita neq; philosophi immortalitatem accipiunt, quæ est regni cœlestis hæreditas, id est summū bonum, quod illi maxime quærunt: neq; cultores deorum pœnam sempiternæ mortis effugient, quæ est animaduersio uerī domini aduersus fugitiuos suæ maiestatis ac nominis. Deum uero esse patrem, eundemq; dominū, utriq; ignorauerūt, tam cultores deorū, quā ipsi professores sapientia: quia aut nihil colendū omnino putauerūt, aut religiones falsas approbauerunt: aut etiā si uim potestatisq; summi dei intellexerūt, ut Plato, qui ait unum esse fabricatorē mundi deū: & M. Tullius, qui fatetur hominē præclara quadā conditione à summo deo esse generatū: tamen ei debitum cultum tanquam summo patri non reddiderūt, quod erat consequens, ac necessariū. Deos autē neq; patres, neq; dominos esse posse, non tantū multitudo (ut supra ostendī) sed etiam ratio declarat: qua neq; fictū esse ab his hominē tradit, neq; deos ipsos antecedere originē hominis inuenitur: siquidē fuisse in terra homines anteq; Vulcanus, & Liber, & Apollo, & ipse Iupiter nascerentur, apparet. Sed neq; Saturno fictio hominis, neq; Cœlo patri eius assignari solet. Quod si nullus eorū qui colunt, formasse à principio, atq; instituisse hominē tradit, nullus igitur ex his pater hominis nuncupari potest, ita ne deus quidē: ergo fas non est uenerari eos, à quibus nō sit homo generatus: quia neq; à multis potest generari. Vnus igitur ac solus coli debet, qui Iouē, qui Saturnū, qui cœlū ipsum terrāq; antecessit. Is enim necesse est hominē figurauerit, qui ante hominē cœlū terrāq; perfecit. Solus pater uocandus est, qui creauit: solus dominus nuncupandus, qui regit, qui habet uitæ ac necis ueram ac perpetuā potestatem: Quē qui nō adorat, & insipiēs seruus est, qui dominū suū aut fugiat, aut nesciat: & impius filius, qui suum uerū patrem uel oderit, uel ignoret.

Quod oracula prophetarū solite inspicienda sunt, quos diuinitus esse locutos rerū multo antē prædictarum conuincit euentus: Et quo tempore prophetauerit Moyses: quot annis Iosue rexerit populū: quot annis præfuerint iudices: quandiu regnauerint reges: quo tempore dominatus sit

Cyrus: quod in prophetis est sapientia fundametum. Cap. V

Vnc quoniam docui sapientiam, & religionem non posse diduci, superest ut de ipsa religione ac sapientia differamus. Sentio quidē quam sit difficilis de rebus

Dij originem
hominis non
antecefferunt.

A de rebus coelestibus disputatio: sed tamē audendū est, ut illustrata ueritas pateat, multiq; ab errore atq; interitu liberent: qui eam sub uelamento stultitiæ latentem aspernant ac respuunt. Sed priusquam incipiā de deo, & operibus eius dicere, pauca mihi de prophetis ante dicenda sunt, quorū testimonijs nūc uti necesse est, quod in prioribus libris ne facerē, temperaui. Ante omnia qui ueritatē studet cōprehendere, nō modò intelligendis prophetarū uocibus animū debet intendere: sed etiam tēpora, per quæ quisq; illorū fuerit, diligentissime inquirere, ut sciat & quæ futura prædixerint, & post quot annos prædicta cōpleta sint. Nec difficultas in his colligendis est ulla. Testati enim sunt sub quo quisq; rege diuini spiritus fuerit passus instinctū. Multiq; scriptos libros de tēporibus ediderūt, initiū facientes à propheta Mose, qui Troianū bellū inongentos fere annos antecessit. Is autē, quū per annos quadraginta populū rexisset, successorē habuit Iosuen, qui septē & uiginti annis tenuit principatū. Exinde sub iudicibus fuerūt per annos trecētos septuaginta. Tum mutato statu reges habere cōperūt, quibus imperiū tenentibus per annos quadringentos LX, usq; ad Sedechiæ regnū, oppugnati à rege Babylo nico, captiq; Iudæi diuturnū seruitiū pertulerūt, donec septuagesimo post anno Cyrus maior captiuos Iudæos terris ac sedibus suis redderet: qui per idem tēpus in Persas suscepit imperiū, quo Romæ Tarquinius Superbus. Quare quū omnis temporū series ex Iudaicis, & ex Græcis, Romanisq; historijs colligatur, etiam singulorū prophetarū tempora colligi possunt: quorū sanē ultimus Zacharias fuit, quē cōstat sub Dario rege, secūdo anno regni eius, octauo mense cecinisse. Adeo antiquiores esse græcis scriptoribus propheta reperiunt. Quæ omnia eo profero, ut errorem suum sentiant, qui scripturā sacram coarguere nituntur, tanquā no uam, & recens fictam: ignorātes ex quo fonte sanctæ religionis origo manauerit. Quod si quis collectis perspectisq; temporibus fundamentū doctrinæ salubriter iecerit, & ueritatem penitus cōprehendet, & errorem cognita ueritate deponet.

Septingentos
Status regni
Iudæorū post
Moysen.

Quod deus creator omnium coomnipotentem genuit filium, & per eum creauit uniuersa. Testes sunt Sibylla, Trismegistus, & oracula consona prophetis, & sapientissimo Solomoni.

Cap. VI

Eus igitur machinator constitutorq; rerum, sicuti in secundo libro diximus, antequam præclarū hoc opus mundi adoriretur, sanctum, & incorruptibilem, & incōprehensibilem spiritum genuit, quem filium nuncuparunt. Et quamuis alios postea innumerabiles per ipsum creauisset, quos angelos dicimus, hunc tamen solum primogenitū diuini nominis appellatione dignatus est, patriā scilicet uirtute ac maiestate pollentem. Esse autem summi dei filium, qui sit potestate maximā præditus, non tantum congruentes in unum prophetarum uoces, sed etiam Trismegisti prædicatio, & Sibyllarum uaticinia demonstrant. Hermes in eo libro qui ὁ λόγος τέλει inscribitur, his usus est uerbis: ὁ κύριος καὶ τῶ πάντων ποιητής, ὃν θεὸν καλεῖν νενομίκαμεν, ἐπεὶ τὸν δ' οὐτόρου ἐποίησε θεὸν ὄρατον καὶ αἰδνητόν. αἰδνητὸν δὲ φημι οὐ δὴ τὸ αἰδέσθαι αὐτόν (πῶς γὰρ τὸν τοῦ οὐκ ἔστι πτότερον αὐτὸς αἰδοίτο) ἀλλ' ὅτι εἰς αἰδνησιμ ἑωσπέμπε καὶ εἰς νῆμ. ὅτι οὐ τῶν ἐποίησε πρῶτον καὶ μόνον καὶ ἕνα. καλὸς δὲ αὐτῷ ἐφάνη καὶ πληρέσατο πάτων τῶ ἀγαθῶν. ἡγίασέ τε καὶ πάντ' ἐφίλησεν ὡς ἰδίον τέκνον. Sibylla Erithræa in carminis sui principio, quod à summo deo exorsa est, filium dei ducem & imperatorem omnium his uerbis prædicat:

παντατρόφον κτίσιν ὄσις γλυκὺ πνεῦμα ἄπασιν
καὶ θεῶν, ἡ γνητῆρα θεῶν πάντων ἐποίησε.

Et rursus in fine eiusdem carminis:

C *Αὐτὸν ἔδ' ὠκε θεὸς πῶς οἷς αὐδραστοι γεραίρει.*

Et alia Sibylla præcipit hunc oportere cognosci:

αὐτὸν σὸν γίνωσκε θεὸν θεῶ ἕξ ἔόντα.

Videlicet & ipse est dei filius, qui per Solomonem sapientissimum regem diuino spiritu plenū locutus est. Ea subiecimus: Deus condidit me in initio suarū uiarum in opera sua ante secula. Fundauit me in principio antequam terram faceret, ante quam abyssos constitueret, priusquam prodirent fontes aquarū, ante omnes colles genuit me. Dominus fecit regiones & terras inhabitabiles sub cælo. Quū pararet cælos, aderam illi, & quū fecerneret suam sedem, quū super uentos faceret ualidas nubes, & quū confirmatos poneret montes sub cælo, quando fortia faciebat fundamenta terræ, eram penes illum disponens. Ego eram cui adgaudebat: quotidie autem iucundabar ante faciem eius, quū lætaretur orbe perfecto. Idcirco autem Trismegistus *Διμυργὸν τὸ θεῶ* dixit. Et Sibylla *σύμβολον* appellat, qui tanta sapientia & uirtute sit instructus à deo patre, ut consilio & manibus uteretur in fabricatione mundi.

Quod nomen filij, & angelis & hominibus sit ignotū, licet nomen habeat quod ab utrisq; adoratur: & unde dicatur Iesus, & unde Christus.

Cap. VII

Ortasse quæret aliquis hoc loco, quis sit iste tam potens, tam deo charus, & quod nomen habeat, cuius prima natiuitas nō modò antecesserit mundum, uerumetiam prudentia disposuerit, uirtute cōstruxerit. Primum, scire nomen eius non cōuenit hominibus, neq; angelis quidem notum est, qui morantur in cælo: sed ipsi soli, ac deo patri. Nec ante id publicabitur, ut est sanctis literis traditum, quàm dispositio dei fuerit impleta. Deinde, nec enunciari posse hominis ore, sicut docet Hermes hæc dicens: *αἰτία δὲ τὸ τοῦ αἰτίας ἢ τὸ θεῶν ἢ ἀγγέλων ἀγαθὰ βέλυσσις ἢ θεῶν προήνεγγεν, οὗ τὸ ὄνομα δὲ διὰ τὸ ἀνθρώπων σῶμα λαληθῆναι.* Et paulò post ad filiū: *ἔσι γὰρ ἡ ὡ τέκνον ἀπόρρητος λόγος σοφίας ὅστις πᾶσι τὸ μόνον κρείσσον εἶπεν ἢ πᾶν ἀνθρώπων ἔστι.* Sed quāuis nomen eius, quod ei à principio pater summus imposuit, nullus alius præter ipsum sciat, habet tamen & inter angelos aliud uocabulum, & inter homines aliud. Iesus quippe inter homines nominatur: Nam Christus non proprium nomen est, sed nuncupatio potestatis & regni: sic enim Iudæi reges suos appellabant. Sed exponenda huius nominis ratio est propter ignorantium errorem, qui eum immutata litera *χρῆσθον* solent dicere. Erat Iudæis antè præceptum, ut sacrum conficerent unguentum, quo perungi possent ij, qui uocabantur ad sacerdotium, uel ad regnum. Et sicut nunc Romanis indumentum purpuræ insigne est regiæ dignitatis assumptæ, sic illis unctio sacri unguenti nomen ac potestatem regiæ cōfererat. Verū quoniam Græci ueteres *χρῆσθ* dicebant ungi, quod nunc *ἀλείφεισθ*, sicut indicat Homericus uersus ille: *αὐτὸς δὲ δμῶαί λῶσαν καὶ χρῆσθαι ἐλαίῳ.*

ob hanc rationem nos eum Christum nuncupamus, id est unctum, qui Hebraice Messias dicitur. Vnde in quibusdam Græcis scripturis, quæ male de Hebraicis interpretatæ sunt, *ἡλειμῶν*, id est unguendo curatus scriptum inuenitur, *ἔξ τὸ ἀλείφεισθαι.* Sed tamen utrolibet nomine rex significatur: non quod ille regnū hoc terrenū fuerit adeptus, cuius capiendi nondum tempus aduenit, sed

quod cœleste ac sempiternum est: de quo differemus in ultimo libro. Nunc uero de prima eius natiuitate dicamus.

Quod

Christi nomen
unde deductū.

A Quod filius bis natus est, æternaliter de patre, temporaliter de uirgine matre, sed natiuitate inexcogitabil
 & ineffabili: Et quare dicatur uerbum: & in quo ab alijs angelis differat: & quare illi non dicantur
 uerbū dei uel uerba: & quare hominis spiritus dissolubilis: & quid Dauid & Salomon prophe
 tauerint de hoc uerbo: Et quod Salomon præcesserit Troianū bellum, & quid Ioannes
 Euangelista de eodem uerbo. Cap. VIII

IN primis enim testificabimur illum bis esse natum: primū in spiritu, po
 stea in carne. Vnde apud Hieremiā ita dicitur: Priusquā te formarē in
 utero, noui te. Et item apud ipsum: Beatus qui erat antequā nascere: quod nulli alijs contigit præter Christo. Qui quū esset à principio filius
 dei, regeneratus est denuo secundū carnem: quæ duplex natiuitas eius magnū in
 tulit humanis pectoribus errorē, circūfuditq; tenebras etiā ijs, qui ueræ religionis
 sacramenta retinebāt. Sed nos id planē dilucideq; monstrabimus, ut amatores sa
 pientiæ facilius ac diligentius instituant. Qui audit dei filiū dici, nō debet tantū ne
 fas mente cōcipere, ut existimet ex cōnubio ac permistione fœminæ alicuius deū
 procreasse: quod non facit nisi animal corporale mortiq; subiectū. Deus aut quū
 solus adhuc esset, cui permiscere se potuit: aut quū esset tantæ potestatis, ut quic
 quid uellet efficeret, utiq; ad creandū societate alterius nō indigebat: nisi forte exi
 stimabimus deū, sicut Orpheus putauit, & marem esse & fœminā: quod aliter ge
 nerare nequiuert, nisi haberet uim sexus utriusq; quasi ut ipse secū coiret, aut sine
 coitu non potuerit procreare. Sed Hermes in eadem fuit opinione, quū dicit *ἀνὸρ
 πᾶρα γῆς αὐτομύτορα*. Quod si ita esset, ut à prophetis pater dicit, sic etiā mater dicit
 ceret. Quomodo igitur procreauit: Primū, nec sciri à quoquā possunt, nec narra
 ri opera diuina, sed tamen sanctæ literæ docent: in quibus cautū est, illum dei filiū,
 B dei esse sermonē: itemq; cæteros angelos dei spiritus esse. Nam sermo est spiritus
 cum uoce aliquid significāte prolatus. Sed tamē quoniā spiritus & sermo diuersis
 partibus proferunt, siquidem spiritus naribus, ore sermo procedit, magna inter
 hunc dei filiū, cæterosq; angelos differentia est. Illi enim ex deo taciti spiritus exie
 runt, qui non ad doctrinā dei tradendam, sed ad ministeriū dei creabant. Ille uero
 quū sit et ipse spiritus, tamē cum uoce ac sono ex dei ore processit, sicut uerbū: ea
 scilicet ratione, quia uoce eius ad populum fuerat usus: id est quod ille magister
 futurus esset doctrinæ dei, & cœlestis arcani ad hominē ⁊ proferēdi. Quod ipsum
 primo locutus est, ut per eum ipse ad nos loqueret: & ille uocem dei ac uoluntatē
 nobis reuelaret. Meritò ergo sermo, & uerbū dei dicit: quia dominus procedentē
 de ore suo uocalem spiritū, quem non utero, sed mente cōceperat, inexcogitabili
 quadā maiestatis suæ uirtute ad effigiem, quæ proprio sensu, ac sapientiā uigeat,
 cōprehēdit: & alios item spiritus in angelos figurauit. Nostri spiritus dissolubiles
 sunt: quia mortales sumus: Dei aut spiritus & uiuunt, & manent, & sentiunt: quia
 ipse immortalis est, & sensus & uitæ dator. Nostræ uoces licet auræ misceantur,
 atq; euanescent, tamen plerunq; manent literis cōprehensæ: quāto magis dei uocem
 credendū est & manere in æternū, & sensu ac uirtute comitari, quam de deo
 patre tanquam riuus de fonte traduxit. Quod si quis miratur ex deo deum prola
 tione uocis ac spiritus potuisse generari: si sacras uoces prophetarum cognouerit,
 desinet profectō mirari. Solomonē, patrēq; eius Dauid potētissimos reges fuisse,
 & eosdem prophetas, etiā ijs fortasse sit notum, qui diuinas literas nō attigerunt:
 quorum alter qui posterius regnauit, Troianæ urbis excidiū centū & quadragin
 ta annis antecessit. Huius pater diuinorum scriptor hymnorū in psalmo trigésimo
 secundo sic ait: Verbo dei cœli solidati sunt, & spiritu oris eius omnis uirtus eorū.
 Item rursus in psalmo quadregésimo quarto: Eructauit cor meum uerbū bonum,
 ⁊ perferendū
 Christus sermo
 & uerbum dei
 Qua ætate Sa
 lomon uixit.

c dico ego opera mea regi. Contestans uidelicet, nulli alij opera dei esse nota, nisi filio soli, qui est uerbum dei, & quem regnare in perpetuum necesse est. Item Solo mon ipsum uerbū dei esse demonstrat, cuius manibus opera ista mundi fabricata sunt: Ego, inquit, ex ore altissimi prodiui ante omnē creaturā: ego coelos feci, ut oriretur lumen indeficiens, & nebula texi omnē terrā. Ego in altis habitauī, & thronus meus in columna nubis. Ioannes quoque ita tradidit: In principio erat uerbū, & uerbū erat apud deum: Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factū est nihil.

Quod melius à Græcis λόγος, quam à Latinis uerbum: & quid de deo senserint gentiles philosophi, Zenon & Trismegistus. Cap. IX

Ed melius Græci λόγος dicunt, quam nos uerbum, siue sermonem: λόγος enim & sermonē significat & rationem: quia ille est uox & sapientia dei. Hunc sermonem diuinum ne philosophi quidem ignorauerunt. Siquidem Zenon rerum naturæ dispositorem, atque opificem uniuersitatis λόγος prædicat: quem & fatum, & necessitatem rerum, & deum, & animum Iouis nuncupat: ea scilicet consuetudine, qua solent Iouem pro deo accipere. Sed nihil obstant uerba, quum sententia congruat ueritati. Est enim spiritus dei, quem ille animum nominauit: nam Trismegistus, qui ueritatem penē uniuersam nescio quo modo inuestigauit, uirtutē maiestatemque uerbi sæpe descripsit: sicut declarat superius illud exemplū, quo fatetur esse ineffabilem quendā sanctūque sermonem, cuius enarratio modū hominis excedat. Dixi de natiuitate prima breuiter, ut potui: Nunc de secunda, quoniam controuersia est in ea maxima, latius differendum est, ut ueritatem scire cupientibus, lumen intelligentiæ proferamus.

Trismegisti
laus.

De secunda natiuitate filij, quam prophete multo ante prædixerunt. Et quomodo eductus sit Israël ab Aegypto: & quibus ingratus beneficijs caput bouis in memoriā Apis dei Aegyptiorū figurauerit: Et quis ordo publicarū fuerit potestati, usque ad dominipassionē. Cap. X.

In primis igitur scire oportet homines sic à principio præcessisse dispositionem summi dei, ut esset necesse appropinquante seculi termino, dei filiū descendere in terram, ut constitueret deo templum, doceretque iustitiam: Veruntamen nō in uirtute angeli, aut potestate cœlesti, sed in figura hominis & conditione mortali: ut quum magisterio functus fuisset, traderetur in manus impiorum, mortemque susciperet: ut ea quoque per uirtutem domita resurgeret, & homini quem induerat, quem gerebat, & spem uincendæ mortis afferret, & ad præmia immortalitatis admitteret. Hanc ergo dispositionē ne quis ignoret, docebimus prædicta esse omnia, quæ in Christo uidemus esse completa. Nemo asseuerationi nostræ fidem commodet, nisi ostendero prophetas ante multam temporum seriem prædicasse, fore ut aliquando filius dei nasceretur sicut homo, & mirabilia faceret, & cultum dei per totam terrā seminare: et postremo patibulo figeretur, & tertia die resurgeret. Quæ omnia quum probaui eorū temporum literis, qui deum suum mortali corpore utentem uiolauerunt: quid aliud obstabit, quo minus ueram sapientiam clarum sit in hac sola religione uersari? Nunc à principio totius sacramenti origo narranda est. Maiores nostri, qui erant principes Hebræorū, quum sterilitate atque inopia laborarent, transferunt in Aegyptum rei frumentariæ gratia: ibique diutius cōmorantes, quum intolerabili seruitutis iugo premerentur, tum misertus eorum deus, eduxit eos, ac liberauit de manu regis Aegyptiorū, post annos trecentos triginta, duce Moysē, per quem postea illis lex à deo data est: in qua educatione ostendit uirtutem suæ maiestatis deus. Traiecit enim populum medio mari rubro, præcedente angelo atque scindente aquā, ut populus per siccum gradū posset, quem uerius (ut ait poëta)

Miracula Dei
per Moysen.

Curuata

A Curuata in montis faciem circumstetit unda.

Qua re audita, tyrannus Aegyptiorum cum magna suorum manu insecutus est, & mare adhuc patens temere ingressus, coeuntibus aquis cum exercitu deletus est. Hebraei uero egressi, in solitudine multa mirabilia uiderunt. Nam quum sitim paterentur, ictu uirgae rupe percussa, prosiliit fons aquae, populumque recreauit.

Quo rursus esuriens, caelestis alimenti pluuia descendit: quinetiam coturnices in castra eorum uentus induxit, ut non modo pane caelesti, sed etiam instructioribus epulis saturarentur. Pro his tam diuinis beneficijs honorem deo non reddiderunt: sed depulsa iam seruitute, iam siti fameque deposita, in luxuriam prolapsi, ad profanos Aegyptiorum ritus, animos transtulerunt. Quum enim Moyses dux eorum ascendisset in montem, atque ibi quadraginta diebus moraretur, aureum caput bo-

uis, quem uocant ipsi Apin, quod et eos signo praecederet, figurarunt. Quo peccato ac scelere offensus deus, impium & ingratum populum pro merito poenis gra-

uibus affecit: & legi quam per Moysen dederat, subiugauit. Postea uero quum in deserta quadam parte Syriae coesedissent, amiserunt uetus nomen Hebraei. Et quoniam princeps eorum examinis Iudas erat, Iudaei sunt appellati: & terra quam incolere, Iudaea. Et primo quidem non dominio regum subiecti fuerunt, sed populo ac legi ciuiles iudices praesidebant: non tamen in annum constituti sunt, sicut Romani consules, sed perpetua iurisdictione subnixi. Tum sublato iudicum nomine, potestas regalis inducta est. Verum regimen eorum iudicibus tenentibus, prauas religiones saepe susceperant: atque offensus ab his deus, toties alienigenis subiugabat, donec rursus poenitentia populi mitigatus, liberaret eos seruitute. Item sub regibus finitimorum bellis ob delicta uexati, postremo capti, abductique Ba-

† eorum signa

B bylonem, poenas impietatis suae graui seruitio pependerunt, donec Cyrus ueniret in regnum, qui statim Iudaeos restituit edicto. Exinde Tetrarchas habuerunt usque ad Herodem, qui fuit sub imperio Tiberij Caesaris: cuius anno quindecimo, id est duobus geminis consulibus, ante diem septimam Calendarum Aprilium Iudaei Christum cruci affixerunt. Hic rerum exitus, hic ordo in arcanis sanctarum litterarum continetur. Sed prius ostendam qua de causa in terram uenerat Christus, ut fundamentum diuinae religionis, & ratio clarescat.

† decimum

Quo tempore
Christus sit
crucifixus.

Quae fuerit causa incarnationis Christi.

Cap. XI

Quum saepe Iudaei praecipis salutaribus repugnarent, atque a diuina lege desciscerent, aberrantes ad impios cultus deorum, quum deus iustos & electos sancto spiritu implebat, prophetas in media plebe constituens, per quos peccata ingrati populi uerbis minacibus increparet, & nihilominus ad poenitentiam sceleris agendam hortaretur: quam nisi egissent atque abiectis uanitatibus ad deum suum redissent, fore ut testamentum suum mutaret: id est, haereditatem uitae immortalis ad exteris conuerteret nationes, aliumque sibi populum fideliorē ex alienigenis congregaret. Illi autem a prophetis increpati, non modo uerba eorum respuerunt, sed quod sibi peccata exprobarentur, offensi, eos ipsos exquisitis cruciatibus necauerunt: quae omnia diuinae litterae signata conseruant. Dicit enim propheta Hieremias: Misi ad uos seruos meos, prophetas ante lucem mittebam, & non audiebatis me, neque intendebatis auribus uestris, quum dicerem uobis: Conuertamini unusquisque a uia sua mala, & a nequissimis affectionibus uestris: et habitabitis in terra ista, quam dedi uobis & patribus uestris a seculo usque in seculum. Nolite ambulare post deos alienos, ut seruiatis eis, & ne incitetis me in operibus manuum uestrarum, ad disperdendos uos. Hiesdras autem propheta, qui fuit eiusdem Cyri temporibus, a quo Iudaei sunt restituti, sic loquitur: Desciuerunt a te, & abie-

Cerunt legem tuam post cor suum, & prophetas tuos interfecerunt, qui obtestabantur eos, ut reuerterent ad te. Item Helias in libro βασιλειῶν tertio: Aemulans æmulatus sum domino deo omnipotenti: quia dereliquerunt te filij Israëli, & altaria tua demolierunt, & prophetas tuos interfecerunt gladio, & remansi ego solitarius, & quærunt animam meam auferre à me. Propter has illorum impietates abdicauit eos in perpetuum: itaq; desijt prophetas mittere ad eos. Sed illum filiū suū primogenitum, illum opificem rerum & consiliatorem suum labi iussit e cœlo, ut religionē sanctam dei transferret ad gentes, id est ad eos qui deum ignorabant: doceretq; iustitiā, quam perfidus populus abiecerat, quod iam pridem annunciauerat se esse facturū. Sic Malachias indicat, dicens: Non est mihi uoluntas circa uos, dicit dominus, & sacrificium acceptum non habeo ex manibus uestris: quoniam à solis ortu usq; ad occasum clarificabit nomen meum apud gentes. Item Dauid in psalmo xvii, Constitues me in caput gentium: populus quem non cognoui, seruiet mihi. Esaias quoq; sic loquitur: Venio colligere omnes gentes, & linguas: & uenient, & uidebunt claritatem meam, & mittam super eos signum. Et mittam ex his conseruatos in gentes, quæ longe sunt, quæ nō audierunt gloriam meam, & nunciabunt claritatem meam in gentes. Volens igitur deus metatorem templi sui mittere in terram, noluit eum in potestate & claritate cœlesti mittere, ut ingratus in deum populus in errorem maximum induceret, ac pœnas pro facinoribus suis lueret: qui dominum ac deum suum non recepisset, quod olim propheta cecinerant sic esse facturum. Esaias enim quem ipsi Iudæi serra confectum crudelissimi me necauerūt, ita dicit: Audi cœlum, & percipe auribus terra: quoniam dominus locutus est: filios genui & exaltaui, ipsi autem spreuerunt me: agnouit bos possessorem suum, & asinus præsepium domini sui: Israëli autem me nō cognouit, & populus meus me nō intellexit. Hieremias quoq; similiter ait: Cognouit tempus suū turtur, & hirundo, & ruris passeret custodierunt tempora introitus sui, populus autem meus non cognouit iudicium domini. Quomodo dicitis sapientes sumus, & lex domini nobiscum est: In cassum facta est metatura, falsi scribæ, & cōfusi sunt: sapientes trepidauerunt, & capti sunt: quoniam uerbum domini reprobauerunt. Ergo (ut cœperam dicere) quum statuisset deus doctorem uirtutis mittere ad homines, renasci eum denuo in carne præcepit, & ipsi homini similem fieri: cui dux, & comes, & magister esset futurus. Sed tamen quoniam clemens est & pius erga suos deus, ad eos ipsos eum misit, quos oderat, ne illis in perpetuum salutis uiam clauderet: sed daret his liberam facultatem sequendi deum, ut & præmiū uitæ adipiscerentur, si eum secuti fuissent, quod plurimi eorum faciunt, atque fecerunt: & culpa sua in pœnam mortis incurrerent, si regem suum repudiassent. Apud illos igitur, & ex eorū semine regenerari eum iussit, ne si fuisset alienigena, iustam possent excusationem de lege prætere, quod eum non suscepissent: simul ut nulla omnino gens esset in terra, cui spes immortalitatis negaretur.

De conceptu & partu uirginis prædicto à prophetis. De passione, resurrectione, & ascensione, & iudicio. Cap. XII

Descendens itaq; de cœlo spiritus ille dei, sanctam uirginem, cuius utero se insinuaret, elegit. At illa diuino spiritu hausto repleta concepit, & sine ullo actu uiri repente uirginalis uterus intumuit. Quod si animalia quædā uento & aura concipere solere, omnibus notum est, cur quisquā mirum putet, quum spiritu dei, cui est facile quicquid uelit, grauatum esse uirginem dicimus: Quod sanè incredibile posset uideri, nisi hoc futurū multa ante secula propheta cecinissent. Solomon sic ait: Infirmatus est uterus uirginis, &

nis, & accepit foetum, & grauiata est, & facta est in multa miseratione mater uirgo. Item propheta Esaias, cuius uerba sunt hæc: Propter hoc dabit deus ipse signū: Ecce uirgo cōcipiet in utero, & pariet filiū, & uocabitur nomen eius Emanuel. Quid hoc manifestius dici potest? Legebant ista iudæi, qui eum negauerunt: si quis nos hæc fingere arbitrat, ab his requirat, ab his potissimum sumat. Satis firmum testimoniū est ad probandā ueritatem, quod ab ipsis perhibetur inimicis. Emanuel nunquam uocatus est, sed Iesus, qui latine dicitur salutaris, siue saluator, quia cunctis gentibus salutifer uenit. Sed propheta declarauit hoc nomē: quod deus ad homines in carne uenturus esset. Emanuel autem significat nobiscum deus, scilicet quia illo per uirginem nato, cōfiteri homines oportebat, deum secum esse, id est in terra & in carne mortali. Vnde Dauid in psalmo octogesimoquarto: Veritas, inquit de terra orta est: quia deus, in quo ueritas est, terrenū corpus accepit, ut terrenis uiam salutis aperiret. Item Esaias ipse: Ipsi autem non crediderunt, & exacerba uerunt spiritum sanctum. Et conuersus est eis ad inimicitia: Et ipse expugnauit & recordatus est dierū seculi, quia suscitauit de terra pastore ouium. Quis autem futurus esset ille pastor, declarauit alio loco, dicens: Exultent cœli desuper, & nubes induant iustitiam: aperiatur terra, & pullulet saluatorem. Ego enim dominus deus creauit eum. Saluator uero est (ut supra diximus) Iesus. Sed alio loco idem propheta sic prædicauit: Ecce natus est nobis puer, & datus est nobis filius, cuius imperiū super humeros eius: & uocatum est nomen eius magni consilij nunciū. Idcirco missus est à deo patre, ut uniuersis gentibus, quæ sub cœlo sunt, singularis & ueri dei sanctum mysterium reuelaret ablatum perfido populo, qui aduersus deum sæpe deliquit. Daniel quoque similia prælocutus est: Videbam, inquit, in uisu noctis, & ecce in nubibus cœli ut filius hominis ueniens, & usque ad uetustum dierū peruenit. Et qui assistebant obtulerunt eum, & datum est ei regnum, & honor, & imperium: & omnis populus, tribus, linguæ seruient ei: & potestas eius æterna, quæ nunquam transibit: & regnum eius, quod non corrumpetur. Quomodo igitur iudæi & confitentur & sperant Christū dei: qui hunc idcirco reprobrauerunt, quia ex homine natus est. Nam quum ita sit à deo constitutum, ut idem Christus bis ueniat in terrā: semel, ut unum deū gentibus nunciet: deinde, rursus ut regnet, quomodo in secundum eius aduentum credunt, qui in primum nō crediderunt? Atque propheta utrosque aduentus eius paucis uerbis comprehendit. Ecce, inquit, in nubibus cœli ut filius hominis ueniens: Nō dixit, ut filius dei, sed filius hominis: ut ostenderet, quod carne indui deberet in terra, ut suscepta hominis figura & conditione mortali, doceret homines iustitiā. Et quū mandatis dei functus, ueritatē gentibus reuelasset, multare etiam morte, ut inferos etiam uinceret ac resignaret, atque demum resurgens ad patrem proficisceretur in nube sublatus. Adiecit enim propheta, & ait: usque ad antiquum dierum peruenit, & oblatus est ei. Antiquum dierum appellauit summum deum, cuius ætas & origo non potest comprehendī, quia solus à seculis fuit, & erit semper in secula. Christum autem post passionē & resurrectionē ascensurum esse ad deum patrem, Dauid in psalmo centesimonono contestatus est his uerbis: Dixit dominus domino meo, sede à dextris meis, quoad usque ponam inimicos tuos suppedaneum pedum tuorum. Qui propheta, quum rex esset, quem appellare dominum suum posset, qui federet ad dextram dei, nisi Christum filium dei, qui est rex regum, & dominus dominorū: Quod Esaias apertius ostendit, dicens: Sic dicit dominus deus Christo domino meo, cuius tenui dextram: obedire ante eum gentes faciā, & fortitudinē regum dirumpam. Aperiam ante illum portas, & ciuitates nō cludentur. Ego anteibo, & montes deplanabo,

*Testimonia
incarnatio-
nis Christi.*

*Ascensionis
Christi testi-
monia.*

C & fores æreas conterā, & seras ferreas cōfringam. Et dabo tibi thesauros absconditos, inuisibiles: ut scias quia ego sum dominus deus, qui uoco nomen tuum, deus Israël. Deniq; ob uirtutē & fidem, quam deo exhibuit in terra, datum est ei regnū, & honor, & imperiū: & omnes populi, tribus, linguæ seruient ei: & potestas eius æterna, quæ nunquam transibit, & regnum eius nō corrumpetur. Quod quidem duobus modis intelligitur, quia & nunc habet perpetuā potestātē, quum omnes gentes, & omnes linguæ nomen eius uenerantur, maiestātē cōfitentur, doctrinam sequuntur, uirtutem imitantur: habet imperiū, habet honorem, quum omnes tribus terræ præceptis eius obtemperant: & idem postea quum rursus aduenerit in potestate ac claritate, ut omnem animā iudicet, & iustos ad uitam restituat, tunc uerē totius terræ regimen obtinebit. Tunc sublato de rebus humanis omni malo, aureum seculum (ut poëtæ uocāt) id est iustum ac pacificum tempus orietur. Sed hæc uberius in ultimo libro differemus, quū de secūdo aduentu loquemur: nunc de primo, ut cœpimus, explicemus.

Quod filius à patre est secundum deitatem: & quod geminæ substantiæ esse conuincitur ex operibus proprijs, tum ex oraculis prophetarum, & etiam Apollinis Milesij testimonio: & quare nec ad Solomonem, nec ad alium quàm ad Christum referri possunt uaticinia prophetarum. Cap. XIII

Vmmus igitur deus ac parens omniū, quum religionem suam transferre uoluisset, doctorem iustitiæ misit e cœlo, ut nouis cultoribus nouam legem in eo, uel per eum daret. Non sicut antè fecerat, per hominem, sed tamen nasci eum uoluit tanquam hominē, ut per omnia summo patri similis existeret. Ipse enim deus pater, & origo, & principiū rerum, quoniam & parentibus caret, ἀπάτωρ atque ἀμήτωρ à Trismegisto uerissime nominatur, quod ex nullo sit procreatus. Idcirco etiam filium bis nasci oportuit, ut ipse fieret ἀπάτωρ atq; ἀμήτωρ. In prima enim natiuitate spiritali ἀμήτωρ fuit, quia sine officio matris à solo deo patre progeneratus est. In secunda uero carnali ἀπάτωρ fuit: quoniam sine patris officio uirginali utero procreatus est, ut mediā inter deum & hominem substantiam gerens, nostram hanc fragilem imbecillemq; naturam, quasi manu ad immortalitatem posset educere, factus est dei filius per spiritum, & hominis per carnem, id est & deus & homo. Dei uirtus in eo ex operibus, quæ fecit, apparuit: fragilitas hominis ex passione, quā pertulit: quā cur susceperit, paulò post docebo. Interim & deū fuisse, & hominē ex utroq; genere permittū prophetis uaticinantibus discimus. Esaiās deum fuisse testat̄ his uerbis: Fatigata est Aegyptus, & negociatio Aethiopū & Saba: uiri alti ad te transgredient̄, & tui erunt serui, & post te ambulabūt, uincti cōpedibus, & adorabunt, & te precabuntur: quoniam in te deus est, & non est alius deus præter te. Tu enim deus es, & nesciebamus, deus Israël saluator. Cōfundentur & reuerbunt̄ omnes qui aduersant̄ tibi, & cadent in confusionem. Item propheta Hieremias sic ait: Hic deus noster, & nō deputabitur alius absq; illo, qui inuenit omnē uiam prudentiæ, & dedit eam Iacob puero suo, & Israël dilecto sibi. Post hæc in terris uisus est, & cum hominibus uersatus est. Item Dauid in psalmo quadagesimo quarto: Thronus tuus deus in secula seculorū, uirga æquitatis, uirga regni tui. Dilexisti iustitiam, & odio habuisti iniustitiam: propterea unxit te deus, deus tuus oleo exultationis. Quo uerbo & nomen ostendit: siquidem (ut suprā docui) ab unctiōne appellatus est Christus. Deinde hominem fuisse eundem Hieremias docet, dicēs: Et homo est, & quis cognouit eum? Item Esaiās: Et mittet eis deus hominem, & saluabit eos, iudicans sanabit eos. Sed & Moyses in Numeris ita loquitur: Orietur stella ex Iacob, & exurget ho-

De Christi humanitate testimonio.

A mo ex Israël. Propterea Milesius Apollo consultus, utrum ne deus, an homo fuerit, hoc modo respondit græce:

Θνητός ἐμυ κατὰ σάρκα, σοφὸς τερατῶδεσι μὲν ἔργοις.

ἀλλ' ὑπὸ χαλδαίων κριτῶν ὀπλοῖς συλληφείς,

γόμεφοις καὶ σκολόπεσι πικρῆν ἀνέτλησε τελευτήν.

Apollinis de
Christo rea
sponsum.

Primo quidem uersu uerum dixit, sed argute consultorem sefellit, sacramentū ueritatis penitus nescientē. Videtur enim negasse illum deum: sed quum fatetur secundum carnem fuisse mortalem, quod nos etiā prædicamus, cōsequens est, ut secundū spiritū deus fuerit, quod nos affirmamus. Quid enim fuerat necesse carnis facere mentionē, quum satis esset dicere, fuisse mortalem? Sed † ueritatē profusus negare non potuit, quemadmodum res se haberet, sicut illud, quod ait fuisse sapientem. Quid ad hoc Apollo respondes? Si sapiens est, ergo doctrina eius sapientia est, nec ulla alia: & sapientes qui sequunt, nec ulli alij. Cur igitur uulgō pro stultis, & uanis, & ineptis habemur, qui sectamur magistrū, etiā ipsorum deorū confessione sapientem? Nam quod ait portentifica illum opera fecisse, quo maxime diuinitatis fidem meruit, assentiri nobis iam uideat, quū dicit eadem, quibus nos gloriamur. Sed colligit se tamen, & ad dæmoniācas fraudes redit. Quū enim uerum necessitate dixisset, iam deorū ac sui proditor uidebat: nisi quod ab eo ueritas extorserat, mendacio fallente celasset. Ait ergo illum fecisse opera miranda, uerū nō diuina uirtute, sed magica. Quid mirum, si hoc Apollo ueritatē ignorantibus persuasit, quū Iudæi quoq; cultores (ut uidebant) summi dei idem putauerint: quum ante oculos eorū quotidie fierent illa miracula, nec tamen tantarū uirtutum cōtemplatione impelli potuerūt, ut deum crederent quem uidebant. Propterea Dauid, quem inter cæteros prophetas uel maxime legunt, in psalmo uigesimo sic eos damnat: Redde illis retributionē eorum, quoniam non intellexerūt opera domini. Ex huius ipsius domo Christum generatū iri secundum carnem, & ipse Dauid, & alij prophetæ annunciauerunt. Apud Esaiam ita scriptū est: Et erit in die illa radix Iesse: & qui exurget principari in nationes, in eum gentes sperabūt, & erit requies eius in honore. Et alio loco: Exiet uirga de radice Iesse, & flos de radice eius ascendet, & requiescet super eum spiritus dei, spiritus sapientiæ & intellectus, spiritus consilij & fortitudinis, spiritus pietatis, & implebit illum spiritus timoris dei. Iesse autem fuit pater Dauid, ex cuius radice ascensurū esse florem prælocutus est, eum scilicet, de quo Sibylla dicit:

ἀνθήσει δ' ἀπὸ καθαρῶν

Item in βασιλειῶν libro secundo: Propheta Nathan missus est ad Dauid uolentem deo templum fabricare, & fuit uerbū domini ad Nathan dicens: Vade, & dic seruo meo Dauid, hæc dicit dominus omnipotens: Non tu ædificabis mihi domū ad inhabitandum: sed quum impleti fuerint dies tui, & dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, & parabo semen eius. Hic ædificabit mihi domum in nomine meo, & erigam thronum eius usq; in seculum, & ego ero ei in patrem, & ipse erit mihi in filium, & fidem cōsequetur domus eius, & regnum eius usq; in seculū. Sed hæc ut Iudæi non intelligerent, illa fuit causa, quod Solomon filius Dauid deo templum ædificauit, & ciuitatē, quam de suo nomine Hierosolyma nuncupauit. Itaq; ad ipsum quæ a propheta dicta sunt, retulerunt. Solomon autem ab ipso patre imperij regimē accepit. Propheta uero de eo loquebatur, qui tum nasceretur, postquā Dauid cum patribus suis requieuisset. Præterea Solomonis imperium perpetuū non fuit, annis enim quadraginta regnauit. Deinde quod nuncquam filius dei dictus sit, sed filius Dauid: & domus, quam ædificauit, nō est fidem cōsecuta, sicut ecclesia, quæ est uerum templum dei: quod nō in parietibus est, sed

† ueritate
pressus

† regnum

C in fide ac corde hominum, qui credunt in eum, ac uocantur fideles. Illud uero Solomonium templum, quia manufactum est, manu cecidit. Denique pater eius in psalmo centesimo uigesimo septimo de operibus filij sui prophetauit hoc modo: Si dominus non aedificauerit domum, sine causa laborant qui aedificant eam. Si dominus non custodierit ciuitatem, sine causa uigilant qui custodiunt eam.

De aeterno Christi sacerdotio, quod prophetae, sicut & caetera, praedixerunt: sic exprimentes Iesum Christum, ut oracula, nec ad filium Naue, nec ad filium Iosedech ualeant retorqueri: & de uijs quas docuit Christus, qui nunquam suum honorem quaesuit, sed patris. Cap. XIII

Vibus ex rebus apparet, prophetas omnes denunciauere de Christo, fore aliquando, ut ex genere Dauid corporaliter natus constitueret aeternum templum deo, quod appellatur ecclesia: & uniuersas gentes ad religionem ueram dei conuocaret. Haec domus fidelis, hoc immortale templum: in quo si quis non sacrificauerit, immortalitatis praemium non habebit. Cuius templi & magni, & aeterni, quonia Christus fabricator fuit, idem necesse est habeat in eo sacerdotium sempiternum. Nec potest nisi per eum, qui constituit templum, ad aditum templi, & ad conspectum dei perueniri. Dauid in psalmo centesimo nono id ipsum docet, dicens: Ante luciferum genui te. Iurauit dominus, & non poenitebit eum. Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech. Item in βασιλειῶν libro primo: Et suscitabo mihi sacerdotem fidelem, qui omnia, quae sunt in corde meo, faciat: & aedificabo ei domum fidelem, & transibit in conspectu meo omnibus diebus. Quis autem futurus esset, cui deus aeternum sacerdotium pollicebatur, Zacharias etiam nomine posito apertissime docuit: sic enim dixit: Et ostendit mihi dominus deus Iesum sacerdotem magnum stantem ante faciem angeli domini: & diabolus stabat ad dextram ipsius, ut aduersaret ei. Et dixit dominus ad diabolum: Imperet tibi dominus uitae, qui elegit Hierusalem: & ecce titio eiectus ab igne, & Iesus erat indutus uestimentis sordidis, & stabat ante faciem angeli, & respondit, & dixit ad circumstantes ante faciem eius: Ferte uestimenta sordida ab eo, & induite eum tunica talari, & ponite cydarim mundam super caput ipsius. Et cooperuerunt eum uestimento, & imposuerunt cydarim mundam super caput ipsius: & angelus domini stabat, & testificabatur ad Iesum, dicens: Haec dicit dominus omnipotens, si in uijs meis ambulaueris, & praecpta mea seruaaueris, tu iudicabis domum meam, & dabo tibi qui conuersentur in medio horum circumstantium. Audi itaque Iesu sacerdos magne. Quis non igitur captos mentibus tum fuisse Iudaeos arbitretur, qui quum haec legerent & audirent, nefandas manus suas deo suo intulerunt? Atqui ab eo tempore quo Zacharias fuit, usque ad annum quintumdecimum imperij Tiberij Caesaris, quo Christus crucifixus est, anni quingenti numerantur: siquidem Darij & Alexandri adoleuit aetate, qui fuerunt non multo post, quam Tarquinius Superbus exactus est: sed illi rursus eodem modo falsi deceptique sunt, putantes haec de Iesu esse dicta filio Naue, qui successor fuit Moyse: aut de sacerdote Iesu filio Iosedech, in quos nihil congruit eorum, quae propheta narrauit. Non enim sordidati illi unquam fuerunt, quum alter eorum princeps potentissimus fuerit, alter sacerdos: aut perpeffi sunt aliquid aduersi, ut tanquam titio eiectus ex igne putarentur: aut aliquando in conspectu dei & angelorum steterunt: aut propheta de praeteritis loquebatur potius quam de futuris. Locutus est igitur de Iesu filio dei, ut ostenderet eum primo in humanitate & carne esse uenturum: haec enim est uestis sordida: ut pararet templum deo, & sicut titio igni combureretur, id est ab hominibus cruciamenta perferret, & ad ultimum extingueretur. Titionem enim uulgus appellat extractum foco torrem semiustum extinctum. Quomodo autem, & cum quibus mandatis a deo mitteretur in terram, declarauit spiritus

A spiritus dei per prophetā, docens futurū, ut quum uoluntatem summi patris fideliter & constanter impleffet, acciperet iudiciū atq; imperiū sempiternū. Si in uis meis, inquit, ambulaueris, & praecepta mea seruaueris, tu iudicabis domū meam. Quae fuerint uiaē dei, & quae praecepta eius, nec ambigū, nec obscurū est. Deus enim quum uideret malitiā, & falsorū deorū cultus per orbem terrae inualuisse, ut iam nomē eius ex hominū memoria fuisset penē sublatū (siquidē Iudaei quoq; quibus solis arcanū dei creditū fuerat, relicto deo uiuo ad colenda figmenta irretiti daemōnū fraudibus aberrassent, nec increpiti per prophetas reuerti ad deū uellent) filiū suum principē angelorū legauit ad homines, ut eos conuerteret ab impijs & uanis cultibus, ad cognoscēdum & colendū uerum deum: item ut eorū mentes à stultitiā ad sapientiā, ab iniquitate ad iustitiā opera traduceret. Hae sunt uiaē dei, in quibus ambulare eum praecepit: hae praecepta, quae seruanda mandauit. Ille uero exhibuit deo fidem: docuit enim quod unus deus sit, eumq; solum coli oportere: nec unq; se deū esse dixit, quia nō seruasset fidem, si missus, ut deos tolleret, & unū assereret, induceret alium praeter unū. Hoc erat non de uno deo facere praconiū, nec eius qui miserat, sed suum propriū negociū gerere, ac se ab eo quem illustraturus uenerat, separare. Propterea quia tam fidelis extitit, quia sibi nihil prorsus assumpsit, ut mandata mittentis impleteret, & sacerdotis perpetui dignitatem, & regis summi honorem, & iudicis potestatem, & dei nomen accepit.

Cum quibus mandatis Christus fuerit missus in terram.

De baptismo Christi, & miraculis, quae gesit in carne ante passionem: quae non modò à prophetis praenunciata sunt, sed etiam uaticinio Sibyllarum, sicut Cicero & Varro testantur: sed oracula ante Christi aduentum non potuerunt intelligi. Cap. XV

B Voniā de secunda natiuitate diximus, qua se hominibus in carne monstrauit: ueniamus ad illa opera mirāda, quae quum essent uirtutis coelestis indicia, magum Iudaei putauerūt. Quum primum coepit adulescere, tinctus est à Ioanne propheta in Iordane flumine: ut lauacro spiritali peccata non sua, quae utique non habebat, sed carnis quam gerebat, aboleret: ut quemadmodū Iudaeos suscepta circūcisione, sic etiā gentes baptismo, id est purificationis perfusione saluaret. Tunc uox de caelo audita est: Filius meus es tu, ego hodie genui te. Quae uox apud Dauid praedicta inuenit: & descendit super eum spiritus dei formatus in specie columbae candidae. Exinde maximas uirtutes coepit operari, nō praestigijs magicis, quae nihil ueri ac solidi ostentant: sed ui ac potestate caelesti, quae & iam pridem prophetis nūciantibus canebant. Quae opera tam multa sunt, ut unus liber ad implenda omnia satis nō sit. Enumerabo igitur illa breuiter & generatim, sine ulla personarū ac locorū designatione: ut ad exponendā passionis eius crucisq; rationē possim peruenire, quò iam dudū festinat oratio. Virtutes eius fuerunt, quas Apollo portentificas appellauit, quod quacuncq; iter faciebat, aegros ac debiles, & omni morborū genere laborātes, uno uerbo, unoq; momento reddebat incolumes: adeò ut mēbris omnibus capti, receptis repente uiribus, roborati ipsi lectulos suos reportarent, in quibus fuerāt paulò ante delati. Claudis uero ac pedum uitio afflictis, nō modo gradiendi, sed etiam currendi dabat facultatem: Tunc quorum caeca lumina in altissimis tenebris erant, eorū oculos in pristinum restituebat aspectum: Multorum quoq; linguas in eloquium sermonemq; soluebat: Item surdorum patefactis auribus insinuabat auditum: pollutos ac asperfos maculis repurgabat. Et hae omnia non manibus aut aliqua medela, sed uerbo ac iussione faciebat, sicut etiam Sibylla praedixerat:

Virtutes Christi.

πάντα λόγῳ πράττων, πᾶσιν τε νόσον θεραπεύων.

Nec utiq; mirū, quod uerbo faciebat mirabilia: quum ipse esset dei uerbū, coelesti

C uirtute ac potestate subnixum. Nec satis fuit quod uires imbecillibus redderet, & debilibus integritatē, quod agris & languentibus sanitatē, nisi etiam mortuos suscitaret, uelut ē somno solutos, ad uitamq; reuocaret. Quæ uidentes tunc Iudæi, dæmoniaca potentia fieri arguebant: quū omnia sic futura, ut facta sunt, arcanæ illorum literæ cōtinerent. Legebant quippe tum aliorum prophetarū, tum Esaiæ uerba, dicentis: Cōfortamini manus resolutæ, & genua debilia cōsolamini. Qui estis pusilli animi, nolite timere, nolite metuere, dominus noster iudiciū retribuet, ipse ueniet & saluos faciet nos. Tunc aperientur oculi cæcorum, & aures surdorum audient. Tunc saliet claudus sicut ceruus, & plana erit lingua mutorū, quia rupta est in deserto aqua, & riuus in terra sitienti. Sed & Sibylla eadē cecinit his uersibus:

- νεκρῶν δὲ ἀνάστασις ἔσται,
καὶ χωλῶν δρόμος εἰς ὠκύς, καὶ κωφῶς ἀκούσει,
καὶ τυφλοὶ βλέψουσι, λαλήσουσ' ἢ λαλέοντες.

Ob has eius uirtutes & opera diuina, cum magna illum multitudo sequeretur, uel debiliū, uel ægrotorū, uel eorum qui curandos suos offerre cupiebant, ascendit in montem quendā desertū, ut ibi adoraret: ubi quum triduo moraretur, ac fame populus laboraret, uocauit discipulos, quærens quantos secū cibos gestarent. At illi quinq; panes & duos pisces in pera se habere dixerunt. Afferri ea iussit, ac multitudinē per quinquagenos distributā discūbere. Quod quū discipuli facerēt, frangebatur ipse panē minutatim, carnēq; pisciū cōminuebat, & utraq; in manibus eius augebant: Et quum apponi illa populo discipulis imperasset, saturata sunt quinq; millia hominū: & insup duodecim cophini de residuis fragminibus impleti. Quid aut dici aut fieri potest mirabilius? At id Sibylla futurū cecinerat olim his uerbis:

D Εἰμ ἄρ' ἔρις ἅμα πέντε, καὶ ἰχθύεσι δ' οἰοῖσιν
ἀνδρῶν χιλιάδας ἐν ἐρήμῳ πέντε κορέσσει,
καὶ τὰ πόδιος δόνοντα λαβῶν μετὰ κλάσματα πάντα
δῶδεκα πληρώσει κοτίνης εἰς ἐλπίδα πολλῶν.

Quæro, quid hic potuerit ars magica moliri, cuius peritiā ad nihil aliud, quā ad circūscribendos oculos ualet? Item secessurus orandi gratia, sicut solebat in montem, præcepit discipulis ut nauiculam sumerent, secq; præcederent. At illi urgente iam uespere profecti, cōtrario uento laborare cœperūt. Quumq; iam medium fretum tenerent, tum pedibus mare ingressus, consecutus est eos tanquam in solido gradiens: non ut poëtæ Orionem mentiūtur in pelago incedentem, qui demersa corporis parte, humero supereminet undas. Et rursus quum obdormiuisset in nauī, & uentus usq; ad extremū periculum sæuire cœpisset, excitatus ē somno silere protinus uentū iussit, & fluctus qui maximi ferebantur, cōquiescere: statimq; sub uerbo eius, tranquillitas insecuta est. Mentiuntur fortasse literæ sanctæ, docentes tantam fuisse in eo potestatem, ut imperio suo cogeret uentos obsequi, maria seruire, motus cedere, inferos obedire? Quid quod eadem Sibyllæ carminibus suis antē docuerunt? quarum una, cuius suprà fecimus mentionem, sic ait:

Τὸς ἀνέμους παύσει τε λόγῳ, σρώσει δὲ θάλασσαν
μεινομένην ποσσὶν εἰρήνης πίσει τε πατήσας.

Et rursus alia, quæ dicit:

Κύματα περὶ δύνει, νόσον ἀνθρώπων ἀπολύσει,
ζήσει τε θνήσκοντας, ἀπώσεται ἀλγέα πολλοῖς,
ἐκ δὲ μίᾳς πηγῆς ἄρτος κόρη ἔσεται ἀνδρῶν.

His testimonijs quidā reuicti solent eò cōfugere, ut aiant, non illa esse carmina Sibyllina, sed à nostris ficta atq; composita. Quod profectò non putabit qui Cicero nem

Christus super
aquā gradiens

A nem Varronemq̄ legerit, aliosq̄ ueteres: qui Erythræ Sibyllam, cæterasq̄ commemorant: ex quarū libris ista exempla proferimus: qui autores obierūt antequā Christus secundum carnem nasceretur. Verū non dubito, quin illa carmina prioribus tēporibus pro deliramento sint habita, quū ea nemo intelligeret. Denunciabant enim monstrosa quædā miracula, quorū nec ratio, nec tempus, nec autor designabatur. Deniq̄ Erythræa fore ait, ut diceretur insana & mendax. Ait enim:

- φήσσι σιβύλλω

μαινομένη, Ἰουδαίαν, ἐπὶ αὐτῆς ἄπαντα,

τὴν ἰκα μὲ μνήμῳ ποιήσετε, καὶ κέτι μὲ ἰδὲ

μαινομένη φήσεται μεθεὶς μεγάλῳ προφήτῳ.

Latuerunt igitur multis seculis, postea uero animaduersa sunt, quæ Christi natiuitas & passio patefecit arcana: sicut etiam uoces prophetarū, quæ quum per annos mille quingentos, uel eo amplius, lectæ fuissent à populo Iudæorū, nec tamen intellectæ sunt, nisi postquam illas Christus & uerbo & operibus interpretatus est. Illum enim prophætæ annunciauerunt, nec ullo modo poterant quæ illi loquebantur, intelligi, nisi fuissent uniuersa completa.

De passione Christi, quæ Iudæis est scandalo, & stultitiæ gentibus: quomodo summam uirtutem contineat, & ueram, & singularem sapientiam, & ueritatem, sicut prophætæ fuerunt prelocuti. Cap. XVI

Menio nunc ad ipsam passionem, quæ uelut opprobriū nobis obiectari solet: quod & hominem, & ab hominibus insigni supplicio affectū & excruciatū colamus: ut doceam eam ipsam passionē ab eo cum magna & diuina ratione susceptam: & in ea sola & uirtutē, & ueritatem, & sapientiam contineri. Neq̄ enim si beatissimus in terra fuisset, & per omnem uitam in summa felicitate regnasset, quisquam illum sapiens aut deum credidisset, aut honore diuino dignum iudicasset: quod faciunt ueræ religionis expertes, qui caducas opes, & fragilem potentiam, & alieni beneficij bona nō tantum suscipiunt, uerum etiam cōsecrant, & scientes memoriæ mortuorum deseruiunt, fortunam iam extinctam colentes: quam ne uiuam quidē, præsentemq̄ sapientes colendam sibi unquā putauerunt. Nec enim potest aliquid in rebus terrenis esse uenerabile, cæloq̄ dignum: sed sola est uirtus, sola iustitia, quæ potest uerum bonū, & cæleste, & perpetuū iudicari: quia nec datur cuiquam, nec aufertur: qua uirtute ac iustitia quoniam Christus instructus uenit in terram, imò uero quoniam ipse est uirtus & ipse iustitia, descendit ut eam doceret, hominemq̄ formaret. Quo magisterio ac delegatione perfunctus, ob eam ipsam uirtutē, quam simul & docuit & fecit, ab omnibus gentibus & meruit, & potuit deus credi. Ergo quū magnus populus ad eum uel ob iustitiam, quam docebat, uel ob miracula, quæ faciebat, subinde conflueret, & præcepta eius audiret, & à deo missum, deiq̄ filium crederet: tum primores Iudæorum & sacerdotes ira stimulatī, quod ab eo tanquam peccatores increpabantur: & inuidia deprauati, quod cōfluente ad eum multitudine contemni se ac deseruiuidebant: & quod caput sceleris illorū fuit stultitia, & errore cæcati, & immemores præceptorum cælestium ac prophetarum coierunt aduersus eum: impiumq̄ consiliū de eo tollendo, cruciandoq̄ ceperunt: quod prophætæ multo antè scripserant. Nam & Dauid in principio psalmorū suorum præuidens in spiritu, quātum facinus admissuri essent, beatum esse ait, qui non abierit in consilio impiorum. Et Solomon in libro Sapientiæ his uerbis usus est: Circūueniamus iustum, quoniam insuauis est nobis, & exprobrat nobis peccata legis: promittit se scientiam dei habere, & filium dei se nominat: factus est nobis in traductionē cogitationū nostrarū

Inuidia Iudæorum.

Cum: grauis est nobis etiam ad uidentum, quoniam dissimilis est alijs uita illius, & immutata sunt uia illius: tanquam nugaces aestimati sumus ab eo: continet se à uijs nostris quasi ab immunditijs, & præfert nouissima iustorū, & gloriatur patrem se habere deū. Videamus ergo si sermones illius ueri sunt, & tentemus quæ uētura sunt illi. Cōtumelijs & tormentis interrogemus eum, ut sciamus reuerentiā illius, & probemus patientiā illius, morte turpissima cōdemnemus eum. Hæc cogitarunt & errauerunt. Excæcauit enim illos stultitiā ipsorū, & nescierunt sacramenta dei. Nōne ita descripsit nefariū illud consiliū ab impijs inītum contra deum, ut planè interfuisse uideatur? Atqui à Salomone, qui hæc cecinit, usq; ad id tempus, quo gesta res est, mille ac decem anni fuerunt. Nihil nos fingimus, nihil addimus. Habebant hæc qui fecerūt: legebant in quos hæc dicta sunt: sed & nunc hæredes nominis & sceleris illorū hæc & habent, & damnationem suorū prophetarū uoce prædictam, quotidianis lectionibus personāt: nec aliquādo in cor suum, quæ pars est & causa dānationis, admittunt. Increpiti ergo sæpe à Christo Iudæi, exprobrante illis peccata & iniustitias, & à populo penè deserti, concitati sunt ad eum necandum. Cuius rei audaciā illis dedit humilitas eius. Nam quum legerent, cum quantā uirtute & claritate filius dei uenturus esset e cœlo: Iesum autē cernerent humilem, quietū, fordidū, & informem, non credebant filium dei esse: ignorantes duos aduētus eius à prophetis esse prædictos: Primū in humanitate carnis obscurū: Secundum in fortitudine maiestatis manifestū. De primo Dauid in psalmo septuagesimo primo sic ait: Descēdet sicut pluuia in uellus, & orietur in diebus eius iustitia & abundantia pacis, donec extollatur luna. Sicut enim pluuia si descendat in uellus, animaduerti nō potest, quia strepitū non facit: ita Christū in terram sine cuiusquam suspicionē uenturū esse dixit, ut iustitiam doceret & pacem. Esaias quoq; ita tradidit: Domine quis credidit auditui nostro, & brachiū domini cui reuelatū est? Annūciāuimus coram ipso sicut pueri, & sicut radix in terra sitiētis: non est figura eius, neq; claritas: & uidimus illum, & nō habuit figurā neq; decorem, sed figura eius sine honore, & deficiens præter ceteros homines: homo in plaga positus est, sciens ferre imbecillitatē: quia auersus est, & non est cōputatus. Hic peccata nostra portat, & pro nobis dolet, & nos putauimus ipsum esse in dolore, & in plaga, & in uexatione. Ipse autem uulneratus est propter facinora nostra, & infirmatus est propter peccata nostra: doctrina pacis nostræ super illum, liuore eius nos sanati sumus. Omnes sicut oues errauimus, & deus tradidit illū pro peccatis nostris. Et Sibylla eodem modo locuta est: *οικτρὸς, ἀπιμος, ἀμορφος, ὃν οἱ κτρώεις ἐλπιδὰ δάσκει.* Propter hanc humilitatem deum suum non agnoscentes, inierunt consiliū detestandum, ut priuarent eum uita, qui ut eos uiuificaret, aduenerat.

Quod calumniati sunt eum quasi legis destructorem: & quid præfigurauerit circumcisio: & quare in illo iussa sit fieri membro: & quare prohibitum sit carne suilla uesci. Cap. XVII

Ed iræ atq; inuidiæ suæ, quā in cordibus suis gerebant intus inclusam, alias causas præferēbant: quod legem dei per Moysen datam solueret, id est quod sabbatis non uacaret, operans in salutem hominū: quod circumcisionem uacuefaceret: quod abstinentiā suillæ carnis auferret. In quibus rebus Iudaicæ religionis sacramēta cōsistunt. Ob hæc itaq; cætera pars populi, quæ nondū à Christo secesserat, à sacerdotibus incitabatur, ut impiū iudicaret eum, quod legē dei solueret: quum hoc ille nō suo iudicio, sed ex dei uoluntate, & secundū prædicta faceret prophetarū. Michæas enim nouā legem daturū denūciāuit hoc modo: Lex de Sion proficiet, & sermo domini ex Hierusalē, & iudicabit inter

Duplex aduentus Christi.

A inter plurimos populos, & reuinciet, & diriget ualidas nationes. Illa enim prior lex, quæ per Moysen data est, nō in monte Sion, sed in monte Oreb data est, quæ Sibylla fore ut à filio dei solueretur, ostendit.

Αλλ' ὅτε ταῦτ' ἀν' ἅπαντα τελειωθῆ ἄσπ' ἔπον,
ἔς αὐτῶν ὡς λύσεται νόμος.

Sed & ipse Moyses, per quē datam sibi legē dum pertinaciter tuentur, exciderūt à deo, & deum non agnouerūt: prædixerat fore, ut propheta maximus mitteret à deo, qui sit supra legem, qui uoluntatē dei ad homines perferat. In Deuteronomio ita scriptū reliquit: Et dixit dominus ad me: Prophetā excitabo eis de fratribus eorum sicut te, & dabo uerbū meum in os eius, & loquetur ad eos ea, quæ præcepero ei: & quisquis nō audierit ea, quæ loquetur propheta ille in nomine meo, ego uin dicabo in eum. Denunciauit scilicet dominus per ipsum legiferū, quod filiū suum, id est uiam præsentemq; legem missurus esset, & illam ueterem per Moysen datam soluturus, ut denuo per eum qui esset æternus, legē sanciret æternā. Item de circūcisione soluenda Esaias ita prophetauit: Hæc dicit dominus uiris Iuda, qui habitant in Hierusalem: Reuocate inter uos nouitatē, & ne seminaueritis in spinis. Circūcidite uos domino deo uestro, & circūcidite præputium cordis uestri, ne exeat ira mea sicut ignis, & non sit qui extinguat. Item Moyses ipse: In nouissimis diebus circūcidet dominus cor tuum, ad dominū deum tuum amandū. Item Iesus Naue successor eius: Et dixit dominus ad Iesum: Fac tibi cultellos petrinos nimis acutos, & sede, & circūcide secundo filios Israël. Secundam circūcisionem futuram esse dixit, nō carnis, sicut fuit prima, qua etiam nunc Iudæi utūtur, sed cordis ac spiritus, quam tradidit Christus, qui fuit uerus Iesus. Nō enim propheta sic ait, **B** Et dixit dominus ad me: sed ad Iesum: ut ostenderet quod nō de se loqueretur, sed de Christo, ad quem tunc deus loquebatur. Christi enim figurā gerebat ille Iesus: qui quū primū Auses uocaret, Moyses futura præsentens, iussit eum Iesum uocari, ut dux militiæ delectus esset aduersus Amalech, qui oppugnabat filios Israël: & aduersariū debellaret per nominis figurā, & populū in terrā promissionis induceret. Et idcirco Moyse etiam successit, ut ostenderet nouā legē per Iesum Christū datam, ueteri legi successurā, quæ data per Moysen fuit: Nam illa carnis circūcisio caret utiq; ratione: quia si deus id uellet, sic à principio formasset hominē, ut præputiū nō haberet: sed huius secundæ circūcisionis figura erat, significans nudandū esse pectus, id est aperto & simplici corde oportere nos uiuere: quoniam pars illa corporis: quæ circūciditur, habet quandam similitudinem cordis, & est pudenda. Et ob hanc causam deus nudari eam iussit, ut hoc argumento nos admoneret, ne inuolutū pectus haberemus, id est ne quod pudendū facinus intra cōscientiæ secreta uelemus. Hæc est cordis circūcisio, de qua propheta loquuntur: quam deus à carne mortali ad animā transfudit, quæ sola mansura est. Volens enim uitæ ac salutis nostræ pro æterna sua pietate cōsulere, pœnitentiam nobis in illa circūcisione proposuit, ut si cor nudauerimus, id est si peccata confessi satis deo fecerimus, ueniam cōsequamur: quæ cōtumacibus & admissa sua celantibus denegatur ab eo, qui non faciem sicut homo, sed intima & arcana pectoris intuetur. Eodem etiā spectat carnis suillæ interdictio: à qua quum eos abstinere iussit deus, id potissimū uoluit intelligi, ut se à peccatis atq; immūditijs abstinerēt. Est enim lutulentū hoc animal, & immundū: nec unq; cœlū aspicit, sed in terra toto corpore proiectū & ore, uentri semper & pabulo seruit: nec ullum aliū, dum uiuit, præstare usum potest, sicut cæteræ animātes: quæ uel sedendi uehiculum præbent, uel in cultibus agrorū iuuant, uel plaustra collo trahunt, uel onera tergo gestant, uel indumenta exuuijs

De soluēda circūcisione testinomia.

Quo spectet carnis suillæ interdictio.

C suis exhibent, uel copia lactis exuberant, uel custodiendis domibus inuigilant. Interdixit ergo, ne porcina carne uescerentur, id est, ne uitam porcorum imitarentur, qui ad solam mortem nutriuntur: ne uentri ac uoluptatibus seruietes, ad faciendam iustitiam inutiles essent ac morte afficerent. Item ne se foedis libidinibus immergerent sicut sus, quae se caeno ingurgitat: uel ne terrenis seruiant simulacris, ac se luto inquinent: luto enim se oblinunt, qui deos, id est qui lutum terramque uenerantur. Sic uniuersa praecipua Iudaicae legis ad exhibendam iustitiam spectant: quoniam per ambages data sunt, ut per carnalium figuram spiritalia noscerentur.

*Quae causa, et quis fuerit ordo dominicae passionis: et quibus sit
praenunciata oraculis. Cap. XVIII*

Vum igitur ea, quae deus uoluit fieri, quaeque per prophetas suos multis seculis ante praedixit, Christus implet: ob ea incitati, & diuinas literas nescientes, coierunt ut deum suum condemnarent. Quod quum sciret futurum, ac subinde diceret, oportere se pati ac interfici pro salute multorum, secessit tamen cum discipulis suis: non ut uitaret quod necesse erat perpeti ac sustinere, sed ut ostenderet, quod ita fieri oporteret in omni persecutione, ne sua quis culpa incidisse uideatur: ac denunciauit fore, ut ab uno eorum proderetur. Itaque Iudas praemio illectus, tradidit filium dei Iudaeis. At illi comprehensum, ac Pontio Pilato, qui tum legatus Syriam regebat, oblatum, cruci affigi postulauerunt: obijcetes ei nihil aliud, nisi quod diceret se filium dei esse, & regem Iudaeorum. Item quod dixerat: Si solueritis hoc templum, quod aedificatum est annis quadraginta sex, ego illud sine manibus in triduo resuscitabo: significans breui futuram passionem suam, & se a Iudaeis interfectum, tertio die resurrecturum. Ipse enim erat uerum dei templum. Has uoces eius tanquam infaustas & impias insectabantur. Quae quum Pilatus audisset, & ille in defensionem sui nihil diceret, pronunciauit nihil in eo damnatione dignum uideri. At iniustissimi accusatores cum populo quem incitauerant, succlamare coeperunt, & crucem eius uiolentis uocibus flagitare. Tum Pontius & illorum clamoribus, & Herodis Tetrarchae instigatione, metuentis ne regno pelleretur, uictus est. Nec tamen ipse sententiam protulit, sed tradidit eum Iudaeis, ut ipsi de illo secundum legem suam iudicarent. Duxerunt ergo eum flagellis uerberatum: & prius quam cruci affigerent, illuserunt: indutum enim coloris puniceae ueste, ac spinis coronatum, quasi regem salutauerunt, & dederunt ei cibum fellis, & miscuerunt ei acetum potionem: Post haec conspuerunt in faciem eius, & palmis ceciderunt: Quumque ipsi carnifices de uestimentis eius contenderent, sortiti sunt inter se de tunica & pallio. Et quum haec omnia fierent, nullam uocem ex ore suo, tanquam si mutus esset, emisit. Tum suspenderunt eum inter duos noxios medium, qui ob latrocinia damnati erant, crucisque affixerunt. Quid hic ergo in tanto facinore deplorem? Aut quibus uerbis tantum nefas conquerar? Non enim Gauiam crucem describimus, quam M. Tullius uniuersae eloquentiae suae uerbis ac uiribus, uelut effusis totius ingenij fontibus prosecutus est: facinus indignum esse proclamans, ciuem Romanum contra omnes leges in cruce esse sublatum. Qui quauis innocens fuerit, & illo supplicio indignus: mortalis tamen, & ab homine scelesto, qui iustitiam ignoraret, affectus est. Quid de huius crucis indignitate dicemus, in qua deus a cultoribus dei suspensus atque suffixus est? Quis tam facundus, & tanta rerum uerborumque copia instructus existet? quae oratio tantae affluentiae ubertate decurrens, ut illam crucem merito deploret, quam mundus ipse, & tota elementa luxerunt? Haec autem sic futura fuisse, & prophetarum uocibus, & Sibyllinis carminibus denunciauit est. Apud Esaiam ita scriptum inuenitur: Non sum contumax, neque contradico: dorsum meum posui

De Christi passione testimonio.

sui

A sui ad flagella, & maxillas meas ad palmas: faciem autē meam nō auerti à scēditate sputorū. Similiter Dauid in psalmo trigesimoquarto: Cōgregata sunt super me flagella, & ignorauerunt: dissoluti sunt, nec cōpuncti sunt: tentarūt me, & deriserunt derisū, & striderūt dentibus suis super me. Sibylla quoq; eadē futura monstraui:

*Εἰς ἀνόμων χεῖρας καὶ ἀπίσων ὕπερον ἦξει,
δώσσει δὲ θεῶ ῥαπίσματα χερσὶν ἀνάγνοις,
καὶ σώμασιν μακροῖσιν πῦσματτα φαρμακόγυτα,
δώσει δ' εἰς μάστιγας ἀπλῶς ἀγνὸν τότε νῦν.*

Item de silentio eius, quod usque ad mortem pertinaciter tenuit, Esaias sic locutus est: Sicut ouis ad immolandum ductus est, & sicut agnus coram tondentibus sine uoce, sic non aperuit os suum. Et Sibylla supradicta:

*Καὶ κολαΰζομιν σιγήσει, μῦτις ἐπιγνώ
τίς λόγος, ἢ πόθεν ἦλθεν, ἵνα φθιμῶνοισι λαλήσῃ,
καὶ σέφανον φορέσει τὸν ἀκαύθινον.*

De cibo uero & potu, quem antequam eum figerent, illi obtulerūt, Dauid in psalmo sexagesimo octauo sic ait: Et dederunt in escam meam fel, & in siti mea potauerunt me aceto. Idem hoc futurum etiam Sibylla concionata est:

*Εἰς δὲ τὸ βρώμα χολῶν, καὶ εἰς δὲ ψαρ ὄξος ἐδ' ὠκαρ,
τῆς ἀφιλοξενίης τάντλω δ' εἴξεισι τράπεζαν.*

Et alia Sibylla iudæam terram his uerbis increpat:

*Αὐτὴ γὰρ σὺ ἀφρωρ τὸν σὸν θεὸν οὐκ ἐπίσῃσας
παίζοντ' ἐν θνητοῖσι νοήμασιν, ἀλλὰ γ' ἀκαύθαις
ἔσειπας σιφάνω, φοβερόντε χολῶν ἐκερασας.*

B Fore autem ut iudæi manus inferrent deo suo, eumq; interficerēt: testimonia prophetarum hæc antecesserūt. Apud Hefdras ita scriptū est: Et dixit Hefdras ad populum: Hoc pascha saluator noster est, & refugium nostrum: cogitate, & ascendat in cor uestrū, quoniam habemus humiliare eum in ligno: & post hæc sperabimus in eum, ne deseratur hic locus in æternū tempus, dicit dominus deus uirtutum. Si nō credideritis in eum, neq; exaudieritis annunciationē eius, eritis derisio in gentibus. Vnde apparet iudæos nullā aliam spem habere, nisi se abluerint à sanguine, ac sperauerint in eum ipsum, quem negauerūt. Esaias, quū facinus eorū designat, dicit: In humilitate eius iudiciū sublatum est. Natiuitatē eius quis enarrabit: quoniam aufertur à terra uita eius: à facinoribus populi mei abductus est ad mortē: & dabo malos pro sepultura eius, & diuites pro morte eius, quia facinus nō fecit, neque inuentus est dolus in ore eius. Propterea ipse hæreditabit multos, & fortium diuidet spolia: propterea quod traditus est ad mortem, & inter facinorosos deputatus est: & ipse peccatum multorū pertulit, & propter facinora illorum traditus est. Dauid quoq; in psalmo nonagesimotertio: Captabunt in animam iusti, & sanguinem innocentem cōdemnabunt, & factus est mihi dominus in refugiu. Et Hieremias: Domine significa mihi, & cognoscam, tunc uidi meditationes eorum: ego sicut agnus sine macula perductus sum ad uictimā: in me cogitauerūt cogitationē, dicentes: Venite mittamus lignū in panē eius, & eradamus è terra uitā eius: & nomen eius nō erit in memoria amplius. Lignū autē crucem significat, & panem corpus eius: quia ipse est cibus & uita hominū, qui credūt in carnem quā portauit, & in crucem in qua pependit. De qua tamen apertius ipse Moses in Deuteronomio ita prædicauit: Et erit pendens uita tua ante oculos tuos, & timebis diē ac noctē, & non credes uitæ tuæ. Idem rursus in Numeris: Non quasi homo dominus suspenditur, neq; quasi filius hominis minas patitur, Zacharias etiam sic tradidit: Et intue

c buntur in me, quem transfixerunt. Item Dauid in psalmo uigesimoprimo: Effoderunt manus meas & pedes meos, dinumerauerunt omnia ossa mea: ipsi autem contemplati sunt & uiderunt me: diuiserunt sibi uestimenta mea, & super uestem meam miserunt sortem. Quæ utique propheta nō de se locutus est: fuit enim rex, & nunquā illa perpessus est: Spiritus dei per illum loquebatur, qui fuerat illa passurus post annos mille & quinquaginta. Tot enim colliguntur anni à regno Dauid usq; ad crucem Christi. Sed & Solomon filius eius, qui Hierosolymam condidit, eam ipsam periturā esse in ultionem sanctæ crucis prophetauit: Quod si uertimini à me, dicit dominus, & non custodieritis ueritatē meam, reijciam Israël à terra, quam dedi illis, & domū hanc, quam ædificauī illis in nomine meo, proijciam illam omnibus, & erit Israël in perditionem, & in opprobrium populo, & domus hæc erit deserta: & omnis qui transibit per illam, admirabit, & dicet: Propter quā rem fecit dominus terræ huic, & domui huic hæc mala: Et dicent: Quia reliquerūt dominū deum suum, & persecuti sunt regem suum dilectissimū deum, & cruciauerunt illum in humilitate magna, propter hoc importauit deus illis mala hæc.

De miraculis, quæ in passione domini contigerunt: de sepultura & resurrectione, & à quibus testimonijs prophetarum, fides roboratur istorum. Cap. XIX

Vid amplius de facinoribus Iudæorum dici potest, q̄ excæcatos tum fuisse, atq; insanabili furore correptos, qui hæc quotidie legentes, nec intellexerunt, neq; quā facerent, cauere uoluerunt: Suspensus igitur atq; affixus, exclamauit ad dominū uoce magna, & ultrò spiritum posuit. Eadem hora terramotus factus est: & uelum templi, quod separabat duo tabernacula, scissum est in duas partes: & sol repente subductus est, & ab hora sexta usq; ad nonam tenebræ factæ sunt. Qua de re Amos propheta testat: Et erit in die illo, dicit dominus, occidet sol meridie, & tenebrabit dies lucis: & conuertam dies festos uestros in luctum, & cantica uestra in lamentationem. Item Hieremias: Exterrita est quæ parit, & tæduit animam, & occidit sol ei, quum adhuc medius dies esset, confusa est & maledicta: reliquos eorum in gladium dabo in conspectu inimicorum eorum. Et Sibylla ait:

*Ναὸ δὲ χιθῶνας πέτασμα, καὶ ἡμάλι μέσσω
νύξ ἔσαι σκοπέουσα πέλαι· ὅ γινῆσι τριῶν ἡρῶν.*

Quum hæc facta essent, ne prodigijs quidē cœlestibus facinus suū intelligere quiuerunt. Sed quoniā prædixerat se tertio die ab inferis resurrecturū, metuentes ne à discipulis surrepto & amoto corpore, uniuersi resurrexisse eum crederent, & fiet multo maior in plebe confusio, detraxerunt eum cruci, & conclusum in monumento firmiter militari custodia circūdederunt. Verū tertio die ante lucem terræ motu facto, repente patefactū est sepulchrū, & custodibus, quos attonitos obstupescerat pavor, nihil uidentibus, integer è sepulchro, ac uiuus egressus, in Galilæam profectus est, ut discipulos suos quæreret: in sepulchro uero nihil repertum est, nisi exuiæ, quibus inuolutū corpus incluserāt. Illum autē apud inferos non remansurū, sed die tertio resurrecturū propheta cecinerāt. Dauid in psalmo quadragesimo: Non derelinques animā meā apud inferos, nec dabis sanctum tuū uide: interitū. Item in tertio: Ego dormiui, & somnū cepi, & resurrexi: quoniā dominus auxiliatus est mihi. Osee quoq; primus duodecim prophetarum, de resurrectione eius testificatus est: Hic filius meus sapiens, propter quod nunc nō resistet in tribulatione filiorū suorū, & de manu inferorū eruam eum. Vbi est iudiciū tuum mors, aut ubi est aculeus tuus? Idem alio loco: Viuificabit nos post biduū die tertio. Et ideo Sibylla impositurum esse morti terminum dixit post triduanum somnum.

Testimonia
prophetarum
de resurrectione

A Καὶ θανάτου μοῖραν πέλεσει τρίτην ἡμέραν ὑπνώσας,
καὶ τότε ἀπὸ φθιμένων ἀνακύψας εἰς φάος ἦξει
πρῶτος ἀναστάσεως κλητοῖς ἀρχὴν ὑποδείξας.

Nulla igitur spes alia consequendæ immortalitatis hominī datur, nisi crediderit in eum, & illam crucem portandam, patiendamq; susceperit.

Quod profectus in Galilæam dominus, post resurrectionem discipulis scripturarum reseravit ar-
cana: Et quare lex uetus dicatur testamentum, nec potuerit intelligi ante mortem do-
mini: Et quod nouum testamentum ueteris adimpletio est, & quibus hoc
antè prædictum sit testimonijs. Cap. XX

Rofectus ergo in Galilæam (noluit enim se ludæis ostendere, ne addu-
ceret eos in pœnitentiam, atq; impios seruaret) discipulis iterum cōgre-
gatis, scripturæ sanctæ literas, id est prophetarū arcana patefecit: quæ
antequam pateretur, perspicī nullo modo poterant: quia ipsum passio-
nemq; eius annunciabant. Idcirco Moyses, & ijdem ipsi prophetae legem, quæ lu-
dæis data erat, testamentum uocant: quia nisi testator mortuus fuerit, nec cōfirma-
ri testamētū potest, nec sciri quid in eo scriptum sit, quia clausum & obsignatum
est. Itaq; nisi Christus mortem suscepisset, aperiri testamētū, id est reuelari & in-
telligi mysterium dei non potuisset. Verum scriptura omnis in duo testamēta di-
uisa est. Illud quod aduentum domini passionemq; antecessit, id est, lex & prophe-
tae, uetus dicitur. Ea uero, quæ post resurrectionem eius supra scripta sunt, nouum
testamētū nominatur. ludæi ueteri utuntur, nos nouo: sed tamen diuisa nō sunt,
quia nouum ueteris adimpletio est, & in utroq; idem testator est Christus, qui pro
nobis mortē suscepit, nos hæredes æterni regni fecit, abdicato & exhæredato po-
pulo ludæorum, sicut Hieremias propheta testatur, quum loquitur talia: Ecce dies
ueniēt, dicit dominus, & cōsummabo domui Israël & domui Iuda testamētū no-
uum: non secundum testamentum quod disposui patribus eorum in die qua ap-
prehendi manum eorum, ut illos educerem e terra Aegypti: quia ipsi non perseue-
rauerunt in testamento meo, & ego neglexi eos, dicit dominus. Item alio loco simi-
liter ait: Dereliqui domum meam, dimisi hæreditatem meam in manu inimicorum
eius. Facta est mihi hæreditas mea, sicut leo in sylua, dedit super me uocem suam:
ideo odi eam. Quum sit hæreditas eius cœleste regnum, non utiq; ipsam hæredita-
tatem se odisse dicit, sed hæredes, qui aduersus eum ingrati & impij extiterunt. Fa-
cta est, inquit, hæreditas mea mihi, sicut leo: id est, præda & deuoratio factus sum
hæredibus meis, qui me immolauerunt sicut pecus: dedit super me uocem suam,
id est, sententiā aduersus me mortis crucisq; dixerūt. Nam quod superius ait, con-
summaturum se domui Iuda testamentum nouum, ostendit uetus illud testamen-
tum, quod per Moysen est datum, non fuisse perfectū: id quod per Christum dari
haberet, cōsummaturum fore. Domus autem Iuda & Israël, non utiq; Iudæos signifi-
cat, quos abdicauit: sed nos, qui ab eo cōuocati ex gentibus, in illorū locū adoptio-
nemq; successimus: & appellamur filij Iudæorū, quod declarat Sibylla quū dicit:

Ἰσραὴλ ἡ μακάρων θεῖον γένος οὐρανίωνων.

Quod autem futurum esset id genus Esaias docet, apud quem pater summus ad fi-
lium loquitur, dicens: Ego dominus deus uocaui te ad iustitiā, & tenebo manum
tuam, & cōfirmabo te, & dedi te in testamentum generis mei in lucem gentiū, ape-
rire oculos cæcorum, producere ex uinculis alligatos, & de domo carceris seden-
tes in tenebris. Quum igitur nos antea tanquam cæci, & tanquā carcere stultitiæ
inclusi sederemus in tenebris, ignorantes deum & ueritatem, illuminati ab eo su-
mus, qui nos testamento suo adoptauit, & liberatos uinculis malis, atq; in lucem

Scriptura om-
nis in duo te-
stamēta diuisa

c sapientiæ productos, in hæreditatem regni cœlestis asciiuit.

De ascensione domini, diuisione discipulorum ad nascentis ecclesiæ fundamentū iaciendum & roborandum, & miraculis eorum: & quomodo Petrus & Paulus Romam uenientes prophetauerunt, regem in breui uenturū, qui Hierosolymam destrueret, & Iudæos deleteret, eodem modo, quo postea contigit. Cap. XXI

Rdinato uero discipulis suis euangelio, ac nominis sui prædicatione, circūfudit se repente nubes, eumq; in cœlum sustulit quadragesimo post passionem die, sicut Daniel fore ostenderat, dicens: Et ecce in nubibus cœli filius hominis ueniens usq; ad uetustum dierum peruenit.

Petrus & Paulus Romæ prædicauerunt.

Discipuli uero per prouincias dispersi, fundamenta ecclesiæ ubiq; posuerūt, facientes & ipsi in nomine magistri dei magna, & penè incredibilia miracula: quia descendens instruxerat eos uirtute ac potestate, qua posset nouæ annunciationis ratio fundari & confirmari: sed & futura aperuit illis omnia, quæ Petrus & Paulus Romæ prædicauerūt: & ea prædicatione in memoriã scripta permanit: in qua cum multa alia mira, tum etiam hoc futurum esse dixerūt, ut post breue tempus immitteret deus regem, qui expugnaret Iudæos, & ciuitates eorū solo adæquaret: Ipsos autem famæ, sitiq; confectos obsideret: tum fore, ut corporibus suorum uescerentur, & consumerent se inuicem: Postremo, ut capti uenirent in manus hostium: & in cōspectu suo acerbissime cōiuges suas uexari cernerent, uiolari ac prostitui uirgines, diripi pueros, allidi paruulos, omnia deniq; igni ferroq; uastari: captiuos in perpetuū terris suis exterminari: eo quod exultauerūt super amantissimū & probatissimū dei filiū. Itaq; post illorū obitum, quum eos Nero interemisset, Iudæorū gentem & nomē Vespasianus extinxit, fecitq; omnia, quæ illi futura prædixerāt.

Quod argumentis reuincendi sunt, qui diuinis detrahunt sacramentis: & quibus argumentis utantur infideles, ut dominicæ incarnationis fidem euacuent. Cap. XXII

Onfirmata sunt (ut opinor) quæ falsa & incredibilia putantur ab ijs, quos uera cœlestium literarum doctrina non imbuunt: sed tamen ut refellantur à nobis etiam illi, qui nimium nō sine malo suo sapiunt, rebusq; diuinis fidem detrahunt, argumentis illorum coarguamus errorem: ut tandem aliquando uideant ita fieri oportuisse, sicut nos ostendimus factū. Et quamquam apud bonos iudices satis habeant firmitatis, uel testimonia sine argumentis, uel argumenta sine testimonijs: nos tamen non contenti alterutro sumus, quū supeditet nobis utrunq;: ne cui peruerse ingenioso aut non intelligendi, aut contra differendi locum relinquamus. Negant fieri potuisse, ut naturæ immortalis quicq; decederet. Negant deniq; deo dignum, ut homo fieri uellet, seq; infirmitate carnis oneraret, ut passionibus, ut dolori, ut morti se ipse subijceret: quasi nō facile illi esset, ut citra corporis imbecillitatē se hominibus ostenderet, eosq; iustitiã doceret:

uolebat

siquidem id t̄ ualebat maiore autoritate, ut aiunt, professi dei. Tunc enim cunctos fuisse præceptis cœlestibus parituros, si ad ea uirtus ac potestas dei præcipientis accederet. Cur igitur, aiunt, ad docendos homines, non ut deus uenit? Cur se tam humilem imbecillemq; cōstituit, ut ab hominibus & cōtemni & pœna affici posset? cur uim ab imbecilibus & mortalibus passus est? cur non manus hominū aut uirtute repulit, aut diuinitate uitauit? cur non maiestati suam sub ipsa saltem morte patefecit? sed ut inualidus in iudiciū ductus est, ut nocens damnatus, ut mortalis occisus. Refutabo hæc diligenter, nec quenquam patiar errare. Illa enim magna & mirabili ratione sunt facta: quæ quicunq; perceperit, nō tantum mirari desinet, deum ab hominibus esse cruciatū, uerum etiã facile peruidebit, ne deum quidem potuisse credi, si ea ipsa quæ arguit, facta non essent.

Quod

A

Quod præceptoris morum uacillat autoritas, si non facit ipse quod docet: sicut in philo-
sophis patet, qui contra sua præcepta uiuebant: sed Christus pri-
mo fecit, postea docuit. Cap. XXIII

Vicunq; præcepta dat hominibus ad uitã, moresq; fingit aliorũ, quã-
ro debeat ne ipse facere quã præcipit, an nõ? Si nõ fecerit, soluta præ-
cepta sunt: Si enim bona sunt, quã præcipiuntur, si uitam hominum in
optimo statu collocãt, nõ se debet ipse præceptor à numero cœtuq; ho-
minum segregare, inter quos habitat ipse: & ipsi eodem modo uiuendum est, quo
docet esse uiuendum: ne si aliter uixerit, ipse præceptis suis fidem detrahat, leuior-
remq; doctrinã suam faciat, si re ipsa resoluat, quod uerbis nitatur astruere. Vnus-
quisq; enim, quum audit præcipientem, non uult sibi imponi necessitatem paren-
di, tanquam sibi ius libertatis adimatur: itaq; respondebit doctõri hoc modo, Non
possum facere quã iubes, quoniã sunt impossibilia: Vetas me irasci, uetas cupere,
uetas libidine commoueri, uetas dolorem, aut mortem timere: sed hoc adeò con-
tra naturã est, ut his affectibus animalia uniuersa subiecta sint: uel si adeò putas re-
pugnari posse naturã, & tu ipse quã præcipis, fac, ut sciam fieri posse. Quũ autem
ipse non facias, quã insolentia est, ut homini libero imponere uelis leges, quibus
ipse non pareas: Prius disce, qui doces: & antequam mores aliorum corrigas, tuos
corrige. Quis neget iustam esse hanc responsionem: quinetiam in contemptũ ue-
niet huiusmodi doctõr, & eludetur uicissim: quia uidebitur & ipse deludere. Quid
ergo faciet & ille præceptor, si hæc ei fuerint opposita? quomodo adimet excusa-
tionem contumacibus, nisi ut præsentibus factis, doceat possibilia se docere? Un-
de euenit, ut philosophorum præceptis nullus obtemperet. Homines enim ma-
lunt exempla quã uerba: quia loqui facile est, præstare difficile. Vtinam quidem
tam multi bene facerent, quã multi loquuntur bene. Sed qui præcipiunt, nec fa-
ciunt, abest ab eis fides. Et si homines fuerint, cõtemnuntur ut leues: si deus, oppo-
netur ei fragilitatis humanã excusatio. Superest ut factis uerba firmetur, quod &
philosophi facere nequeunt. Itaque quum ipsi præceptores uincantur affectibus,
quos uinci prædicant oportere, neminem possunt ad uirtutem, quam falso prædi-
cant, erudire: ob eamq; causam putant neminem adhuc perfectũ esse sapientem:
id est, in quo summã doctrinã ac scientiã summã uirtus, & perfecta iustitia cõsen-
serit: quod quidem uerum fuit: Nemo enim post mundum conditum talis extitit,
nisi Christus: qui & uerbo sapientiã tradidit, & doctrinã præsentem uirtute firmauit.

Exempla effi-
caciõra sunt, q̃
uerba.

B

Quod cœlestem doctõrem perfectum esse oporteat, & quare perfectus esse non
possit sine corporis assumptione mortalis. Cap. XXIIII

Ge nunc consideremus, an doctõr è cœlo missus possit non esse perfe-
ctus. Nondum de hoc loquor, quem uenisse à deo negant. Fingamus
è cœlo aliquem esse mittendum, qui uitam hominum rudimentis uirtu-
tis instituat, & ad iustitiam formet. Nemini dubium potest esse, quin is
doctõr qui cœlitus mittitur, tam scientia sit rerum omniũ, quã uirtute perfectus:
ne nihil inter cœlestẽ terrenumq; differat. Nam in homine interna & propria do-
ctrina esse nullo pacto potest. Nec enim mens terrenis uisceribus inclusa, & tabe
corporis impedita, aut cõprehendere per se potest, aut capere ueritatẽ, nisi aliun-
de doceatur: Et si maxime possit, summã tamen uirtutem capere nequeat, & omni-
bus uitijs resistere, quorum materia in uisceribus continetur. Eo fit, ut terrenus do-
ctõr perfectus esse non possit. At uero cœlestis, cui scientiam diuinitas, uirtutẽ im-
mortalitas tribuit, in docendo quoq; sicut in cæteris, perfectus & cõsummatus sit,
necesse est. At id omnino fieri non potest, nisi mortale corpus assumat: cur autem

Cur deus hu-
manitatem as-
sumpserit.

C fieri nō possit, ratio clara est. Nam si ad homines ueniat ut deus, ut omittam, quod mortales oculi claritatem maiestatis eius conspicerent ac sustinere non possent, ipse certe deus uirtutem docere non poterit: quia expers corporis non faciet, quæ docebit: ac per hoc doctrina eius perfecta non erit. Alioquin si uirtus summa est, dolorem patienter pro iustitia officioque perferre: si uirtus est, mortem ipsam & intentatam non metuere, & illatam fortiter sustinere: debet ergo doctor ille perfectus, & docere ista præcipiendo, & confirmare faciendo: quia qui dat præcepta uiuendi, amputare debet omnium excusationū uias, ut imponat hominibus parendi necessitatem: non aliqua uia, sed pudore: & tamen libertatem relinquat, ut & præmiū sit constitutum parentibus: quia poterant non parere, si uellent. Quomodo ergo poterit amputari excusatio, nisi ut qui docet, faciat quæ docet, & sit quasi præuius, & manum porrigat secuturo: Quemadmodū potest facere quæ docet, si non sit ei similis quem docet? Nam si nulli subiectus sit passioni, potest ei docenti homo sic respondere: Volo equidem non peccare, sed uincor: indutus sum enim carne fragili & imbecilla: hæc est quæ irascitur, quæ concupiscit, quæ dolet, quæ mori timet. Itaque ducor inuitus, & pecco nō quia uolo, sed quia cogor. Sentio me etiam ipse peccare, sed necessitas fragilitatis impellit, cui repugnare non possum. Quid ad hæc respōdebit præceptor ille iustitiæ: quomodo refutabit ac redarguet hominem, qui delictis suis excusationem carnis ostendet, nisi & ipse carne fuerit indutus, ut ostendat etiam carnem posse capere uirtutem? Cōtumacia enim redargui non potest, nisi exemplo. Nam habere non possunt, quæ doceas, firmitatem, nisi ea prior feceris: quia natura hominū procliuus in uitia, uideri uult non modò cum uenia, sed etiam cum ratione peccare. Oportet & magistrum doctoremque uirtutis, homini similitimum fieri: ut uincendo peccatum doceat hominem, uinci ab eo posse peccatum. Si uero sit immortalis, exemplum proponere homini nullo modo potest. Existet enim constans aliquis, ac dicet: Tu quidem non peccas, quia liber es ab hoc corpore: non concupiscis, quia immortalis nihil est necessarium. Mihi uero multis rebus opus est, ut tuear hanc uitam. Mortem non times, quia in te ualere non potest. Dolorem contemnis, quia nullam uim pati potes. At ego mortalis utrunque timeo, quia cruciatus mihi grauissimos inferunt, quos tolerare infirmas carnis nō potest. Doctor itaque uirtutis etiam hanc excusationē debuit hominibus auferre: ne quis quod peccat, necessitati potius ascribat, quam culpæ suæ. Ergo ut perfectus esse possit, nihil ei debet opponi ab eo qui docendus est: ut si forte dixerit, impossibilia præcipis: respōdeat, ecce ipse facio: ego carne indutus sum, cuius est peccare proprium: at ego eandem carnem gero, & tamen peccatū in me non dominatur. Mihi opes contemnere difficile est, quia uiui aliter non potest in hoc corpore. Ecce mihi corpus est, & tamen pugno contra omnem uoluptatem. Non possum pro iustitia, nec dolorem ferre, nec mortem, quia fragilis sum. Ecce & in me dolor ac mors habet potestatem: & ea ipsa, quæ times, uinco, ut uictorem te faciam doloris ac mortis. Prior uado per ea, quæ sustineri non posse prætendis: si præipientē sequi nō potes, sequere antecedentē. Sublata est hoc modo omnis excusatio: & fateri hominem necesse est, sua culpa iniustum esse, qui doctorem uirtutis, & eundem ducem nō sequat. Vides ergo quanto perfectior sit mortalis doctor, qui dux esse mortali potest, quàm immortalis: quia patientiam docere nō potest, qui subiectus passionibus non est. Nec hoc tamen eò pertinet, ut hominē deo præferam: sed ut ostendam, neque hominē perfecta doctrina esse posse, nisi sit idem deus, ut autoritate cœlesti necessitatem parendi hominibus imponat: neque deum, nisi mortali corpore induatur, ut præcepta sua factis adimplendo, ceteros parendi necessitate

A necessitate cōstringat. Liquidò ergo apparet, eum qui uita dux, & iustitiæ sit magister, corporalem esse oportere: nec aliter fieri posse, ut sit illius plena & perfecta doctrina, nisi habeat radicem & fundamentū, stabiliscq; apud homines ac fixa permaneat. Ipsum autem subire carnis ac corporis imbecillitatem, uirtutemq; in se recipere doctoris, ut eam simul & uerbis doceat & factis. Item subiectū esse morti & passionibus cunctis: quoniam & in passione toleranda, & in morte subeunda, uirtutis officia uersantur: quæ omnia, ut dixi, consummatus doctor perferre debet, ut doceat posse perferri.

Quod Christus licet mortalitatem nostram sumpsit, non tamen natus est ut alij homines, sed ex carne uirginis: & quare, quum immunis esset à culpa, sponte subierit pœnam. Cap. XXV

Iscant igitur homines & intelligant, quare deus summus, quum legatum ac nuncium suum mitteret, ad erudiendam præceptis iustitiæ suæ immortalitatē, mortali uoluerit eum carne indui, & cruci affigi, & morte multari. Nam quum iustitia nulla esset in terra, doctorem misit, quasi uiuam legem, ut nomen ac templum nouum conderet, ut uerū ac piū cultum per omnem terram uerbis & exemplo seminaret. Sed tamen ut certum esset à deo missum, non ita illum nasci oportuit, sicut homo nascitur ex mortali utroq; concretus: sed ut appareret illum etiam in homine esse cœlestē, creatus est sine opera genitoris. Habebat enim spiritalē patrem deum, & sicut pater spiritus eius deus sine matre, ita mater corporis eius uirgo sine patre. Fuit igitur deus & homo, inter deum atq; hominem medius cōstitutus: unde illum Græci *μειντω* uocant, ut hominem perducere ad deum posset, id est ad immortalitatē: quia si deus tantū fuisset (ut superius dictum est) exempla uirtutis homini præbere non posset: si homo tantum, nō posset homines ad iustitiā cogere, nisi autoritas ac uirtus homine maior accederet. Etenim quum cōstet homo ex carne & spiritu, & oporteat spiritum iustitiæ operibus emereri ut fiat æternus: caro quia terrena est, ideoq; mortalis, copulatum sibi spiritum trahit secum, & ab immortalitate ducit ad mortem. Ergo spiritus carnis expers, dux esse homini ad immortalitatem nullo pacto poterat: quoniam caro impedit spiritum, quo minus deum sequatur. Est enim fragilis & subiecta peccato. Peccatū autem pabulum mortis est. Itaq; idcirco mediator aduenit, id est deus in carne, ut caro eum sequi posset, & eriperet morti hominē, cuius est [†] dominatio in carnem. Ideo carne se induit, ut desiderijs carnis edomitis, doceret, non necessitatis esse peccare, sed propositi ac uoluntatis. Vna enim nobis & magna & præcipua cum carne luctatio est: cuius infinitæ cupiditates premunt animam, nec deum retinere patiunt: sed eam uoluptatibus & illecebris suauibus mancipatam, morte afficiūt sempiterna. Quibus ut repugnare possemus, deus nobis uiam superandæ carnis & aperuit & ostēdit. Quæ uirtus perfecta & omnibus numeris absoluta, coronā uincens, & mercedē expetendæ nobis immortalitatis impartit.

Homo ex carne & spiritu.

† dominatio

De mysterio dominicæ crucis, & uirtute, & significatione eorū quæ Christus gessit, aut pertulit:

Et quomodo præfiguratus sit in immolatione agni legalis. Cap. XXVI

Ixi de humanitate, & fragilitate, & passione, cur hæc deus subire maluerit: nunc ipsius crucis ratio reddenda est, & uis enarranda: quid summus pater à principio disposuerit, & quemadmodum cūcta quæ gesta sunt ordinauerit, nō tantum diuinatio prophetarum, quæ in Christum uera præcessit, sed etiam ratio ipsius passionis docet. Quæcūq; enim passus est, nō fuerunt inania, sed habuerunt figuram & significationem magnam: sicut etiam diuina illa opera, quæ fecit, quorū uis & potestas ualebat quidē in præsens, sed de-

Clarabat aliud in futurum. Aperuit cæcorum oculos uirtus cœlestis, & lucem non uidentibus reddidit. Et hoc factò significauit fore, ut cõuersus ad gentes, quæ deũ nesciebant, insipientium pectora illuminaret luce sapientiæ, & ad ueritatem contemplandam oculos cordis aperiret. Vere enim cæci sunt, qui cœlestia non uident, & tenebris ignorantia circũfusi, terrena & fragilia uenerantur. Patefecit aures surdorum. Non utiq; hætenus uis illa cœlestis operata est: sed declarabat breui fore, ut qui erant ueritatis expertes, & audirent & intelligerent diuinas dei uoces. Vere enim surdos dixeris, qui cœlestia, & uera, & facienda nõ audiunt. Mutorum linguas in eloquium soluit: admirabilis etiam quum fieret potentia: sed inerat huic uirtuti alia significatio, quæ ostenderet mox futurum, ut rerũ cœlestiũ nuper ignari, percepta sapientiæ disciplina de deo & ueritate differerent. Nam qui rationem diuinitatis ignorat, is uere elinguis & mutus est, licet sit omniũ disertissimus: Lingua enim quum uerum loqui cœperit, id est uirtutem maiestatemq; dei singularis interpretari, tum demum officio naturæ suæ fungitur: quandiu autem falsa loquitur, in suo usu non est: & ideo infans sit necesse est, qui diuina proloqui nõ potest. Pedes quoque claudorum ad officium gradiendi reformauit. Laudabilis diuini operis fortitudo: sed figura id cõtinebat, quod cohibitis erroribus uitæ secularis ac deuiæ, iter ueritatis aperiretur, per quod graderentur homines ad dei gratiam consequendam. Is enim uere claudus existimandus est, qui caligine ac tenebris insipientiæ implicatus, & quò tendat ignarus, offensibilibus & caducis gressibus per uiam mortis incedit. Item labes & maculas inquinatum corporum repurgauit. Non exigua immortalis potentiæ opera: uerum id portendebat hæc uis, quod peccatorum labibus ac uitiorũ maculis inquinatos, doctrina eius purificatura esset

Deruditione iustitiæ. Leprosi enim atque elephantici debent haberi, quos uel infinitæ cupiditates ad scelera, uel insatiabiles uoluptates ad flagitia compellunt: & decorum maculis inustos labe afficiunt sempiterna. Iacencia mortuorũ corpora erexit, eosq; nominibus proprijs inlamos, à morte reuocauit. Quid congruentius deo? Quid miraculo dignius omnium seculorum, quàm decursam uitam resignasse, completisq; hominũ temporibus tempora adiecisse perpetua, arcana mortis reuelasse? Sed hæc inenarrabilis potestas imago uirtutis maioris fuit: quæ demonstrabat, tantam uim habituram esse doctrinam suam, ut gentes in orbe toto, quæ alienæ à deo, subiectæ morti fuerunt, cognitione ueri luminis animatæ, ad immortalitatis præmia peruenirẽt. Eos enim recte mortuos existimaueris, qui datorem uitæ deũ nescientes, atq; animas suas à cœlo in terram deprimẽtes, in laqueos æternæ mortis incurrunt. Quæ igitur tum faciebat in præsens, imagines erant futurorum: quæ illæsis affectisq; corporibus adhibebat, ea spiritalium figuram gerebant: ut in præsentis uirtutis nobis terrenæ opera monstraret, & in futurum potestatem suæ cœlestis maiestatis ostenderet. Ergo sicut opera eius significantiam quoq; maioris potestatis habuerunt, ita etiam passio nõ simplex, nec superuacua, nec fortuita præcessit. Sed ut illa quæ fecit, magnã uirtutẽ ac potestatem doctrinæ eius significabant, sic ea quæ passus est, odio futurã esse sapientiã nunciabãt: aceti enim potus ac fellis cibus, acerbitates & amaritudines in hac uita sectatoribus ueritatis pollicebatur. Et quanquã ipsa per se acerba & amara, specimen nobis futurorum tormentorum dabat, quæ morantibus nobis in hoc seculo uirtus ipsa proponit: tamen illiusmodi cibus & potus in os doctoris nostri ueniens, præsturæ nobis laborum ac miseriarum præbebat exemplum. Quæ omnia tolerari ac perpeti necesse est eos, qui ueritatem sequuntur: quoniã ueritas est acerba & inuisa omnibus, qui ueritatis expertes, uitam suam mortiferis uoluptatibus dederunt. Nam corona

Significatio mi
raculorũ Chri
sti.

Passionis Chri
sti significatio.

Arona spinea capiti eius imposita, id declarabat fore, ut diuinam sibi plebem de nocentibus congregaret. Corona enim dicitur circūstans in orbe populus. Nos autē qui ante cognitionē dei fuimus spinæ, id est iniusti, mali & nocentes eramus, ignorantēs quid esset bonum, & à iustitiæ notione atque operibus alieni, omnia scelerē ac libidine polluebamur: plecti uero ex dumis ac sentibus, sanctū dei caput cingimus: quia cōuocati ab ipso, & circūfusi undiq; ad eum, magistro & doctōri deo assistimus, regemq; illum mūdi, & omnīū uiuentium dominū coronamus. Quod uero ad crucem spectat, magna in ea uis ac ratio est, quam nunc conabor ostendere. Deus nanque (sicut superius exposui) quum statuisset hominem liberare, magistrum uirtutis legauit in terram: qui & præceptis salutaribus formaret homines ad innocentiam, & operibus factisq; præsentibus iustitiæ uiam panderet: qua gradiens homo, & doctorem suum sequens, ad uitam æternā perueniret. Is igitur corporatus est, & ueste carnis indutus, ut homini, ad quem docendum uenerat, uirtutis & exempla & incitamenta præberet. Sed quum in omnibus uitæ officijs iustitiæ specimen præbuisset, ut doloris quoq; patientiam mortisq; cōtemptum, quibus perfecta & consummata fit uirtus, traderet homini, uenit in manus impiæ nationis: quū & uitare potuisset, scientia futuri quam gerebat, & repellere eadem uirtute qua mirabilia faciebat. Sustinuit ergo cruciatus ac uerbera & spinas: postremo etiam mortem suscipere non recusauit, ut homo illo duce subactam & catenatam mortem cum suis terroribus triumpharet. Cur autem summus pater id potissimum genus mortis elegerit, quo affici eum sineret, hæc ratio est. Dicat enim forsasse aliquis, cur si deus fuit, & mori uoluit, non saltem aliquo honesto mortis genere affectus est? Cur potissimum cruce? Cur infami genere supplicij? quod etiam

B homini libero, quamuis nocenti, uideatur indignū. Primum, quod is qui humilis aduenerat, ut humilibus & infirmis opem ferret, & in omnibus spem salutis ostenderet, eo genere afficiendus fuit, quo humiles & infirmi solent, ne quis esset omnino qui eum nō posset imitari. Deinde, ut integrū corpus eius seruariet, quē die tertio resurgere ab inferis oportebat. Nec hoc cuiq; ignorandū est, quod ipse antē de sua passione prædicans, etiam id notū fecerit, habere se potestatem, quū uellet, deponendi spiritū, & resumendi. Suffixus itaq; quū spiritū sponte deposuisset, necessarium carnifices non putauerunt ossa eius suffringere, sicut mos eorū ferebat, sed tantūmodo latus eius perforauerunt. Sic integrum corpus patibulo detractū est, & sepulchro diligenter inclusum. Quæ omnia idcirco facta sunt, ne læsum atq; diminutū corpus ad resurgendū inhabile redderetur. Illa quoq; præcipua fuit causa, cur deus crucē maluerit, quod illa exaltari eum fuit necesse, & omnibus gentibus passionē dei notescere. Nam quoniam is qui patibulo suspendit, & cōspicius est omnibus, & cæteris altior, crux potius electa est, quæ significaret illum tam cōspiciuum, tamq; sublimem futurū, ut ad eum cognoscendū pariter & colendū, cūctæ nationes ex omni orbe cōcurrerēt. Deniq; nulla gens tam inhumana est, nulla regio tam remota, cui aut passio eius, aut sublimitas maiestatis ignota sit. Extendit ergo in passione manus suas orbemq; dimensus est, ut iam tunc ostēderet ab ortu solis usq; ad occasum magnū populū ex omnibus linguis & tribubus cōgregatum sub alas suas esse uenturū, & signū illud maximū atq; sublime, frontibus suis suscepturū. Cuius rei figurā Iudæi etiam nunc exhibent, quū limina sua de cruore agni notent. Deus enim percussurus Aegyptios, ut ab ea plaga immunes faceret Hebræos, præceperat his, ut agnū candidū sine macula immolarēt, ac signū liminibus suis de sanguine eius imposerēt. Itaq; cū Aegyptiorū primogenita una nocte interissent, Hebræi soli signo sanguinis tuti fuerūt, nō quia cruor pecudis tantā in se

*Qua de causa
Christus affixus
cruci.*

cuim haberet, ut hominibus salutem esset, sed imago fuit rerum futurarum. Nam agnus candidus sine macula Christus fuit, id est innocens, & iustus, & sanctus, qui ab iisdem Iudæis immolatus salutem est omnibus, qui signis sanguinis, id est crucis, qua sanguinem fudit, sua in fronte conscripserunt. Frons enim summum limen est hominis, & limen sanguine delibutum, crucis significatio est. Denique immolatio pecudis ab ijs ipsis, qui faciunt pascha, nominatur ἀπὸ τοῦ πάσχειν, quia passionis est figura, quam deus præsciens futurorum tradidit per Moysen populo suo celebrandam. Sed tamen figura ualuit in præsentem ad depellendum periculum, ut appareat quantum ueritas ipsa ualitura sit ad plebem dei protegendam in extrema totius orbis necessitate. Quomodo autem, uel in qua plaga tuti homines sint futuri, quod signum hoc ueri & diuini sanguinis in summo corporis sui notauerunt, in nouissimo libro docebo.

De potentia signi crucis: quantæ efficacis sit inuocatio nominis crucifixi: & quantum à demonijs timeatur signum crucis. Cap. XXVII

Vnc satis est me de huius signi potentia, quantum ualeat exponere: quanto terrori sit demonibus hoc signum, sciet qui uiderit quatenus adiuratum per Christum de corporibus quæ obsederint, fugiant. Nam sicut ipse quum inter homines ageret, uniuersos demones uerbo fugabat, hominumque mentes emotas, & malis incursums furiatas, in sensus pristinos reponebat: ita nunc sectatores eius eosdem spiritus inquinatos de hominibus, & nomine magistrum sui, & signo passionis excludunt. Cuius rei non difficilis est probatio. Nam quum dijs suis immolant, si assistat aliquis signatam frontem gerens, sacra nullo modo litant, Nec responsa potest consultus reddere uates. Et hæc sæpe causa præcipua iustitiam persequendi malis regibus fuit. Quum enim quidam nostrorum sacrificantibus dominis assisterent, imposito frontibus signo, deos eorum fugauerunt, ne possent in uisceribus hostiarum futura depingere. Quod quum intelligerent aruspices, instigantibus iisdem demonibus quibus prosecrarant, conquerentes profanos homines sacris interesset, adegerunt principes suos in furorem, ut expugnantem dei templum, seque uero sacrilegio contaminarent, quod grauissimis persequentium poenis expiaretur. Nec tamen ex hoc ipso cæci homines intelligere possunt, aut hanc esse ueram religionem, cui ad uincendum tanta uis inest: aut illam falsam, quæ subsistere, aut ingredi non potest. Sed aiunt, hoc deos non metu, uerum odio facere, quasi quisquam possit odisse nisi eum, qui aut noceat, aut possit nocere: imò uero congruens maiestati fuit, ut eos quos oderant, præsentibus poenis afficerent potius, quam fugerent. Sed quoniam nec accedere ad eos possunt, in quibus celestem notam uiderint, nec ijs nocere, quos signum immortale munierit tanquam inexpugnabilis murus, lacessunt eos per homines, & manibus persequuntur alienis, quos profecto si esse consententur, uicimus. Necessè est enim hanc esse ueram religionem, quæ & rationem demonum nouit, & astutiam intelligit, & uiam retundit: & eos spiritualibus armis domitos ac subactos, cedere sibi cogit. Si negant, testimonijs poetarum ac philosophorum refellentur. Quod si & malos esse inficias non eunt, quod superest, nisi ut alios dicant esse deos, alios demones: Exponant igitur nobis differentiam generis utriusque, ut sciamus quid colendum, quid execrandum sit. Habent ne inter se aliquod consortium, an uero inimici sunt? Si sunt aliqua necessitudine copulati, quatenus eos discernemus? Aut quomodo utriusque generis honorem cultumque miscebimus? Si autem sunt inimici, aut demones deos non timeant, aut dii demones fugare non possunt. Ecce aliquis instinctu demonis percussus, demencia effertur, insanit: ducamus istum in Iouis optimi maximi templum: uel quia sanare homines Iupiter nescit, in Aesculapij, uel Apollinis fanum, iubeat utriuslibet sacerdos dei

D
Que causa
principes in
Christianos
excitauerit.

A dei sui nomine, ut nocens ille spiritus excedat ex homine: nullo id pacto fieri potest. Quæ igitur deorū uis est, si subiectos sibi dæmones nō habent: At uero ijdem dæmones adiurati per nomē ueri dei, protinus fugiunt. Quæ ratio est, ut Christū timeāt, Iouem autē nō timeant: nisi quod ijdem sunt dæmones, quos uulgus deos esse opinat: Deniq; si cōstituatur in medio & is, quem constat incursum dæmonis perpeti, & Delphici Apollinis uates, eodē modo dei nomen horrebunt: & tam ce-
 leriter excedet de suo uate Apollo, quàm ex homine spiritus ille dæmoniacus: & adiurato fugatoq; deo suo, uates in perpetuum cōticecet. Ergo ijdem sunt dæmones, quos fatentur execrandos esse: ijdem dij quibus supplicant. Si nobis credendum esse non putant, credant Homero, qui summū illum Iouem dæmonibus aggregauit: sed & alijs poëtis ac philosophis, qui eosdē modò dæmonas, modò deos nuncupant: quorum alterum uerum, alterum falsum est. Illi enim nequissimi spiritus ubi adiurantur, ibi se dæmonas confitentur: ubi coluntur, ibi se deos mentiuntur: ut errores hominibus immittant, & auocent à ueri dei notione, per quam solum potest mors æterna uitari. Iidem sunt qui deiijcendi hominis causa, uarios sibi cultus peruersa religione condiderunt, mentitis tantū, assumptisq; nominibus, ut fallerent. Nam quia diuinitatem per seipso affectare nō poterant, ascuerunt sibi nomina potentium regum, sub quorum titulis honores sibi deorū uendicarent. Qui error discuti potest, & in lucē ueritatis protrahi. Nam si quis studet altius inquirere, congreget eos, quibus peritia est ciere ab inferis animas. Euocent Iouem, Neptunum, Vulcanum, Mercurium, Apollinem, patremq; omnium Saturnum. Respondebunt ab inferis omnes, & interrogati loquentur, & de se & de deo fatebuntur. Post hæc euocent Christum: non aderit, non apparebit, quia nō amplius
 B quàm bido apud inferos fuit. Quid hac probatione certius proferri potest: Ego uero nō dubito quin ad ueritatē Trismegistus hanc aliqua ratione peruenerit, qui de deo patre omnia & de filio locutus est multa, quæ diuinis cōtinentur arcanis.

Apollo Delphicus.

De uera & singulari religione, & unde dicatur religio, uel secundum Ciceronem, uel alios. Cap. XXVIII

Væ quū ita se habeant, ut ostendimus, apparet nullam aliam spem uitæ homini esse propositam, nisi ut abiectis uanitatibus, & errore miserabili, deum cognoscat, & deo seruiat: nisi huic tēporali renūciet uitæ, ac se rudimētis iustitiæ ad cultū ueræ religionis instituat. Hac enim cōditione gignimur, ut generati nos deo iusta & debita obsequia præbeamus, hunc solū nouerimus, hunc sequamur. Hoc uinculo pietatis obstricti deo, & religati sumus. Vnde ipsa religio nomen accepit, nō ut Cicero interpretatus est, à relegēdo, qui in libro de natura deorum secūdo dicit ita: Nō enim philosophi solum, uerum etiā maiores nostri superstitionē à religione separauerūt. Nam qui totos dies precabantur & immolabāt, ut sui sibi filij superstites essent, supersticiosi sunt appellati. Qui autem omnia, quæ ad cultum deorū pertinerent, retractarent, & tanq; relegerent, ij dicti sunt religiosi ex relegendo: tanq; ex eligendo eligentes, & ex deligendo deligentes, & ex intelligendo intelligentes. His enim omnibus inest uis legendi eadem, quæ in religioso: Ita factū est in supersticioso ac religioso, alterū uitij nomen, alterū laudis. Hac interpretatio quàm inepta sit, ex re ipsa licet cognoscere. Nam si in ijsdem dijs colendis & religio & superstitio uersatur, exigua, uel potius nulla distantia est. Quid enim mihi affert causæ, cur precari pro salute filiorū semel religiosi, & idem decies facere, supersticiosi esse hominis arbitretur: Si enim semel facere optimum est, quanto magis sæpius: Si hora prima, ergo & tota die. Si una hostia placabilis, placabiliores utique hostiæ plurimæ: quia multiplicata obsequia

Inter religionē & superstitio- nem differētia.

C merentur potius quam offendunt. Non enim nobis odiosi uidentur ij famuli, qui assidui ac frequentes ad obsequium fuerint, sed magis chari. Cur igitur sit in culpa & nomen reprehensibile accipiat, qui aut filios suos magis diligit, aut deos satis honorat: laudetur autem qui minus. Quod argumentum etiam e contrario ualeat. Si enim totos dies precari & immolare criminis est, ergo & semel. Si superstites filios subinde optare uitiosum est, supersticiosus est igitur ille, qui raro id optauerit. Aut cur uitij nomen sit ex eo tractum, quo nihil honestius, nihil iustius optari potest: Nam quod ait religiosos a religendo appellatos, qui ea retractent diligenter, quae ad cultum deorum pertineant: cur illi, qui hoc saepe in die faciunt, religiosorum nomen amittant: quum multo utique diligentius ex assiduitate ipsa religant ea, quibus dii coluntur. Quid ergo est. Nimirum religio ueri cultus, superstitio falsi. Et omnino quid colas interest, non quemadmodum colas, aut quid preceris: sed quia religiosos deorum cultores se putant, quum sint supersticiosi, nec religionem possunt a superstitione discernere, nec significantiam nominum exprimere. Diximus nomen religionis a uinculo pietatis esse deductum, quod hominem sibi deus religarit, & pietate constrinxerit: quia nos seruire ei ut domino, & obsequi ut patri necessesse est. Eo melius ergo id nomen Lucretius interpretatus est: qui ait, religionum se nodos exoluere. Superstitiosi autem uocantur, non qui filios suos superstites optant, omnes enim optamus: sed aut ij, qui superstitem memoriam defunctorum colunt: aut qui parentibus suis superstitis colebant imagines eorum domi tanquam deos penates. Nam qui nouos sibi ritus assumebant, ut in deorum uicem mortuos honorarent, quos ex hominibus in caelum receptos putabant, hos supersticiosos uocabant. Eos uero, qui publicos & antiquos deos colerent, religiosos nominabant. Vnde

Superstitiosi
qui dicantur.

D de Virgilius: Vana superstitio, ueterumque ignara deorum.
Sed quum ueteres quoque deos inueniamus eodem modo consecratos esse post obitum, supersticiosi ergo qui multos ac falsos deos colunt: Nos autem religiosi, qui uni & uero deo supplicamus.

De unitate patris & filij, ut liqueat quomodo unius dei possunt esse cultores, qui duos colunt, alterum patrem, alterum filium: patrem immortalem, filium mortalem, de quo superius dictum est. Cap. XXIX

Ortasse quaerat aliquis, quomodo, quum deum unum nos colere dicamus, duos tamen asseueremus, deum patrem, & deum filium: quae asseueratio plerisque in maximum impegit errorem. Quibus quum probabilia uideantur esse, quae dicimus, in hoc uno labare nos arbitrantur, quod & alterum, & mortalem deum fateamur. De mortalitate iam diximus, nunc de unitate doceamus. Quum dicimus deum patrem, & deum filium, non diuersum dicimus, nec utrumque secernimus: quia nec pater sine filio esse potest, nec filius a patre secerni: siquidem nec pater sine filio nuncupari, nec filius potest sine patre generari. Quum igitur & pater filium faciat, & filius patrem, una utriusque mens, unus spiritus, una substantia est: sed ille quasi exuberans fons est, hic tanquam defluens ex eo riuus: ille tanquam sol, hic tanquam radius ex sole porrectus: qui quonia summo patri & fidelis & charus est, non separatur, sicut nec riuus a fonte, nec radius a sole: quia & aqua fontis in riuo est, & solis lumen in radio aequae. Neque uox ab ore seiungi, nec uirtus, aut manus a corpore diuelli potest. Quum igitur a prophetis idem manus dei, & uirtus, & sermo dicatur, utique nulla discretio est: quia & lingua sermonis ministra est, & manus, in qua est uirtus, indiuiduae sunt corporis portiones. Propiore exemplo uti liber: Quum quis habet filium, quem unice diligit, qui tamen sit in domo, & manu patris, licet ei nomen domini, potestatemque concedat, ciuili tamen iure & domus una, & unus

A & unus dominus nominatur. Sic hic mundus una dei domus: & filius & pater, qui unanimes incolunt mundum, deus unus: quia & unus est tanquam duo, & duo tanquam unus. Neque id mirum, quum & filius sit in patre, quia pater diligit filium, & pater in filio: quia uoluntati patris fideliter paret, nec unquam faciat aut fecerit, nisi quod pater aut uoluit aut iussit. Denique unum deum esse tam patrem quam filium, Esaias in illo exemplo, quod superius posuimus, ostendit, quum diceret: Adorabunt te, & in te precabuntur, quoniam in te deus est, & non est alius deus praeter te. Sed & alio loco similiter ait: Sic dicit dominus deus rex Israel, & qui eruit eum deus aternus: ego primus, & ego nouissimus, & praeter me nemo est deus. Quum duas personas proposuisset, dei regis, id est Christi, & dei patris, qui eum post passionem ab inferis excitauit. Sic ostendisse diximus Oseam prophetam, qui ait: Et de manu inferiorum eruiam eum. Tamen ad utranque personam referens intulit: Et praeter me non est deus: quum posset dicere, praeter nos: sed fas non erat plurali numero separationem tantae necessitudinis fieri. Unus est enim solus, liber deus, summus, carens origine: quia ipse est origo rerum, & in eo simul & filius & omnia continentur. Quapropter quum mens & uoluntas alterius in altero sit, uel potius in utroque una, merito unus deus uterque appellatur: quia quicquid est in patre, ad filium transfuit: & quicquid in filio, a patre descendit. Non potest igitur ille summus ac singularis deus, nisi per filium colitur: qui solum patrem se colere putat, sicut filium non colit, ita nec patrem quidem colit: qui autem filium suscipit, & nomen eius gerit, is uere cum filio simul & patrem colit: quoniam legatus, & nuncius, & sacerdos summi patris est filius. Hic templi maximi ianua est, hic lucis uia, hic dux salutis, hic ostium uitae.

De haeresibus, quas non modo prophetae, sed etiam Christus & apostoli praedixerunt emerfuras esse, & uitandas: Et quod illa sola ecclesia catholica est & uera, in qua est confessio, & medicina peccatorum per poenitentiam, & fidei sacramenta. Cap. XXX

B Ed quoniam multae haereses extiterunt, & instinctibus daemonum populus dei scissus est, determinanda est nobis breuiter ueritas, ac in suo proprio domicilio collocanda: ut si quis aquam uitae cupit haurire, non ad detritos lacus deferae, qui non habent uenam: sed uberrimum dei fontem nouerit, quo irrigatus perenni luce potiat. Ante omnia scire nos conuenit, & ipsum, & legatos eius praedixisse, quod plurimae sectae & haereses haberent existeret, quae concordiam sancti corporis rumperet: ac monuisse ut summa prudentia caueremus, ne quando in laqueos & fraudes illius aduersarij nostri, cum quo luctari deus nos uoluit, incideremus. Tum dedisse certa mandata, quae in perpetuum custodire deberemus. Quorum plerique immemores, deserto itinere caelesti, uias sibi deuias per anfractus & praecipitia condiderunt: per quam partem plebem incautam & simplicem ad tenebras mortemque deduceret. Quod quatenus acciderit, exponam. Fuerunt quidam nostrorum, uel minus stabilita fide, uel minus docti, uel minus cauti, qui dissidium facerent unitatis, & ecclesiam dissiparent. Sed ij, quorum fides lubrica fuit, quum deum nosse se, & colere simularent, augedis opibus & honori studentes, affectabant maximum sacerdotium: & a potioribus uicti secedere se cum suffragatoribus suis maluerunt, quam eos facere praepositos, quibus concupierant ipsi ante praeponi. Quidam uero non satis caelestibus literis eruditi, quum ueritatis accusatoribus respondere non possent, obijcientibus uel impossibile, uel incongruens esse, ut deus in utero se mulieris includeret, nec caelestem illam maiestatem ad tantam infirmitatem potuisse deduci, ut hominibus contemptui, derisui, contumeliae, & ludibrio esset: postremo etiam cruciameta perferret, atque execrabili patibulo figeret: quae omnia quum neque ingenio, nec doctrina defendere ac refutare possent (nec enim uim ra

Haeresion origo.